

Pozsgai Péter

Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén*

A házasságkötések társadalomtörténeti vizsgálatának elsődleges forrásai az egyházi anyakönyvek, de mellettük azokat a név szerinti (nominális) forrásokat, összeíróveket, listákat, háztartási lajstromokat is felhasználhatjuk, amelyeknél a családi állapotot, a vallásfelekezetet, valamint a házaspár születési idejét és helyét is feltüntették. Az 1869. évi népszámlálás nominális háztartási lajstromainak táblafejében mindezek a rovatok szerepelnek, ezért szintén alkalmazhatók a házasságok elemzésére.¹ E lajstromok ugyan nem vetekedhetnek a házassági anyakönyvekkel a házasságkötések vizsgálatánál, mégis van néhány vonásuk, amelyek miatt használatuk nem lebecsülendő előnyökkel járhat. A népszámlálási lajstromok felhasználásával a házasságok lokális elemzése valószínűleg meg minden felekezetre kiterjedően, a település egy időpontban együtt élő teljes népességére vonatkozóan. Szerecsés esetben több településre, esetleg egy egész régióra, közigazgatási egységre fennmaradtak ezek a nominális források. Így egy falu, kisváros vagy város nem elszigetelten, hanem a szomszédos településekkel fenntartott viszonyrendszerében válik vizsgálhatóvá.² Egy adott településnek, településcsoportnak csak a saját anyakönyvei alapján való elemzése jelentősen torzíthat, ha nem vesszük figyelembe a „beházasodók” mellett azokat, akik házasságuk révén költöztek el a környező településekre.³ Az 1869. évi háztartási lajstromok segítségével a betelepülő, migráns házaspárok házasságairól is képet alkothatunk, melyre az anyakönyvön alapuló vizsgálat csak lényegesen korlátozottabban ad lehetőséget.⁴ További előnye

* A tanulmány az OTKA T 38310 számú kutatásának támogatásával készült.

¹ Az 1869. évi népszámlálás nominális háztartási lajstromai a történeti Torna megye majdnem teljes településállományára, 38 településre (1 mezőváros és 37 falu) fennmaradtak a Kassai Állami Körzeti Levéltárban (= ŠOBA KE): ŠOBA KE, TŽ II. Správne orgány župy, podžupan, všeošobné spisy: Sčítanie Ludu v r. 1869. ltsz. 193. (kr. 115–123.) – A népszámlálási lajstromok szerkezetére lásd Thirring 1983; Pozsgai 2000, 2006.

² A nominális népszámlálási lajstromok fellelhetőségére lásd Pozsgai 2000: 174.

³ A problémát alapvető tanulmányában Örsi Julianna is felvetette. (Örsi 1983: 580–581.)

⁴ A Torna megyei nominális adatbázisban 20 955 személy adatai (rekord) szerepelnek. Az adatbázis a fellelhető 38 település levéltári dokumentációjának minden, az 1869. évi népszámlálási lajstromokon bejegyzett adatát tartalmazza. A tanulmány települési szintű elemzéséhez ez az adatbázis szolgált alapul, így a továbbiakban részletesen nem, hanem csak utalásszerűen fogok rá hivatkozni (1869. évi népszámlálás). Az adatbázis létrehozását Heilig Balázssal közösen végeztem, de az adatrögzítés egy-egy fázisába bekapcsolódott még Ács Monika, Czömpöl Tamás, Horváth Gergely Krisztián és Suda Magdolna is. Értékes munkájukat, baráti közreműködésüket itt szeretném megköszönni.

a népszámlálási lajstromokon alapuló közösségi rekonstrukciónak, hogy nemcsak a lokális endogámia és exogámia, az etnikai-felekezeti homogámia és heterogámia vizsgálatára alkalmas, hanem bizonyos fokig lehetővé teszi a nemzeti tömbök és a nemzeti házassági stratégiák vizsgálatát is. A népszámlálási biztosok ugyanis házról házra és lakásról lakásra jártak az összeírás végrehajtásakor, így a nemzeti tömbök és rokon családok településen belüli bokrai az esetek többségében rekonstruálhatók.⁵ A lokális endogámia és exogámia lajstromokkal történő vizsgálata során viszont a házaspároknak csak a születési helye – s a lakóhelye illetve tartózkodási helye a népszámlálás időpontjában – határozható meg, a házasságkötést megelőző lakóhelye nem. Az egy időpontból származó népszámlálási lajstromok a házasságok hosszabb távú vizsgálatára csak korlátozottan alkalmazhatók, hisz a korcsoportonkénti vizsgálatban a korábban született házások kohorszai csak a népszámlálás időpontjában még élő házaspárokat foglalják magukba, így az idősebb és a fiatalabb nemzedék házassági jellemzőinek összehasonlítása csak kellő óvatossággal végezhető el. A lajstromok további fogyatéksége az anyakönyvekkel szemben, hogy a házasságkötés időpontja, s így a házastársak házassági életkora sem állapítható meg pontosan belőlük, az újravezényelt köre pedig vagy csak közvetetten – a korábbi házasságból származó gyermekek családneve alapján – vagy egyáltalán nem tárható fel a lajstromokból. Az eddigiek jól szemléltetik, hogy a népszámlálási nominális adatfelvételek nem helyettesíthetik az anyakönyvi vizsgálatokat, s alkalmazási körük is részben eltérhet azokról, regionális felhasználásuk azonban kitérhet az elemzés horizontját, és a konzisztens forráscsoport több település összehasonlító elemzésére is lehetőséget nyújthat. Torna megye 1869. évi nominális népszámlálási lajstromai négy település kivételével a teljes megyére fennmaradtak, és így a házasságok regionális vizsgálatára is felhasználhatjuk azokat.⁶

A házasságok vizsgálata előtt azonban meg kellett határozni Torna megye településeinek etnikai és felekezeti összetételét. A megye vegyes házasságainak, endogám és exogám házassági gyakorlatának rövid áttekintése után a hat nemzetiségi – homogén lengyel, ruszin vagy szlovák etnikumú, de legalábbis nem magyar etnikai többségű – település házassági gyakorlatát részletesen is bemutatok dolgozatom második részében. A mikroszintű elemzés során kísérletet teszek a nominális népszámlálási lajstromok hasznosíthatóságának szemléltetésére, s megpróbálom értelmezni a Torna megyei lengyelek, ruszinok és szlovákok lokálisan endogám és exogám, illetve etnikai-felekezeti homogám és heterogám házasságainak eltéréseit.⁷

⁵ A módszerre alapvető Veress 1966: 285–426; A bejárasi útvonal kataszteri térkép alapján történő kontrollvizsgálatára és a település topográfiai viszonyainak feltárására lásd Tóth 1996: 9–22; Heilig 2000.

⁶ A négy hiányzó falu (Barka, Borzova, Hárskút és Szilice) azokhoz a településekhez tartozott, amelyeket – három másik Csermosnya-völgyi településsel (Dernő, Kovácsvágás, Lucska) együtt – Gömör megyéhez csatoltak 1882-ben (vö. az 1. térképpel).

⁷ A megye településeinek többségét kitevő, túlnyomó részben magyar etnikumú települések házassági gyakorlatát egy másik tanulmányban mutatom be, s itt nagyjából csak a felekezeti

TORNA MEGYE ETNIKAI ÉS FELEKEZETI VISZONYAI

Torna megye népességének nemzetiségi összetétele

Az egykori Újvár megyével szomszédos tornai erdőispánságból kialakuló Torna vármegye legkorábbi nyomai a 12. századba nyúlnak vissza, amikor a tornai erdőispánságot 1198-ban királyi uradalomként említik, melynek a gömör-szepesi és a Jászó környéki királyi erdőségek felügyelete volt a feladata.⁸ A tornai királyi erdőispánság népeire és társadalmára jóval erősebben rányomta bélyegét az uralkodói *direkt „társadalomszervező politika”*, mint a szomszédos Gömör megye főbb, az uralkodótól és a királyi adománytól függetlenebb birtoklási területi egységeire.⁹

Torna vármegye területe a magyarság honfoglalását követő időszakban – feltehetően mint gyeplő túli terület – a király birtokában volt. A honfoglaló magyar nemzetiségek mindenekelőtt a tágas folyóvölgyekbe húzódtak, de előrenyomulásuk a Sajó borsodi völgyében, s a gömöri részeken elakadt. Tornában a gömörihez hasonló első foglaló, törzsökös nemzetiségekről sincs tudomásunk, itt már – legnagyobbbrészt a tatárjárás után – a királyi adományok vetették meg a magánbirtoklás alapjait, szoros összefüggésben IV. Béla telepítési politikájával,¹⁰ s végső soron ez vezetett a vármegye kialakulásához.

A Zólyomtól Ugocsaig terjedő erdőuradalmak a 12. századig nagyrészt még lakatlanok voltak, belőlük tehát csak fokozatosan, benépesedésükkel párhuzamosan fejlődhetett ki a későbbi kilenc vármegye (Zólyom, Turóc, Liptó, Árva, Szepes, Torna, Sáros, Bereg, Ugocsa) a 13. század utolsó és a 14. század első harmada között.¹¹ A Felvidék tudatos benépesítésének a kezdetét a német telepések Szepességbe költöztetése jelentette a 12. század közepétől, de van adatunk a korai cseh-morva területről Torna megyébe, illetve a lengyelországi részokről Liptóba érkező telepésekről is.¹² Az északkeleti megyék benépesedésében még jelentősebb szerepet játszottak a lengyel és rutén vidékekről érkező szláv csoportok.¹³ A szláv településterület a tatárjárást követően még inkább délre és keletre húzódott, s találkozott a magyarság északi előrenyomulásával. A szlávok és a magyarság határövezete Hont megye északi részétől húzódott Gömör, Szepes, Abaúj és Zemplén megyéken át egészen Ung megyéig.¹⁴

---

vegyes házasságokkal és az említett nemzetiségi csoportok házassági gyakorlatával összefüggésben utalok rájuk.

⁸ Györfly 1987: 45.

⁹ Szűcs 1993: 45–50; Ila 1976: 55–76, 89–92, 218–221.

¹⁰ Lásd ide Szűcs 1993: 48; Ila 1976: 89–92.

¹¹ Szűcs 1993: 50; Györfly 1963: 55.

¹² Györfly 1963: 55.

¹³ Szűcs Jenő említi a Görgeyek ősenek, Arnold fia Jordánnak az érdemeit méltató oklevelet 1256-ból, amelyből kiderül, hogy az adományos „in Ruthenia et Polonia” folytatott tevékenységével a Szepesség betelepítésében fontos szerepet játszott. (Szűcs 1993: 159.)

¹⁴ Hodinka 1909: 70–72; Szabó 1941: 45; Szűcs 1993: 159.

A rutének beáramlása a Kárpátok déli oldalára a 12–13. századtól egy mintegy félévezredes, részben spontán betelepülési folyamat nyitánya volt.¹⁵ A szlovákság az északi erdőrégió eredeti szláv népességének gyér szórványából és az említett szláv népekből kirajzolt telepések tömegeinek összeolvadásából jött létre a 14–15. század folyamán.¹⁶ A keleti szlovákság nagy mértékben keveredett a lengyelekkel és a ruténekkal, s így a nyugati szlovák tömbtől „sok tekintetben elütő népiséget alakított ki”.¹⁷ A három nép etnokulturális és nyelvi kölcsönhatásának nyomai még a 19–20. században is fellelhetők voltak, s ha a kulturális és a felekezeti különbségek erősödtek is a századok folyamán, a szláv közösség és összetartozás tudata még a 19. század közepi házassági gyakorlatuk alapján is kimutatható.

Torna megye, mely a középkorban lényegesen nagyobb kiterjedésű volt az újkori területénél,¹⁸ a már fentebb említett etnikai érintkezési zóna sávjától délre feküdt. A megye településeinek középkori nemzetiségi arányaira jórészt csak a települések egykori lakóinak helynévadási gyakorlatából lehet következtetni. A régió erdővidékének a honfoglalást megelőző őslakói minden bizonnyal egy szláv (feltehetően déli szláv) eredetű népességhez tartoztak.¹⁹ Hangtani megfontolások alapján Kniezsa István az első magyar telepek megjelenését a Bódva völgyében csak a 10. század utánra datálta. A későbbiekben többségbe kerülő magyarság – feltételezhetően a 10–12. század közötti szláv-magyar érintkezés és együttélés emlékeként – e korai szláv eredetű helyneveket napjainkig megőrizte. A beolvadt szláv néptöredékek jelenlétének azonban a középkorban már semmilyen kimutatható nyoma nem maradt a régióban, a későbbi Torna megye területén.²⁰

Néhány település német névváltozata és „vágás” (*Hau*) utótagja arról is tájékoztat bennünket, hogy egykor német telepések is jelentősebb arányban érkezhettek a megye ércében és erdőben gazdag északi részeire. Az úgynevezett *Hausiedlung* a Felső járás területén voltak: Barka (*Deutschenbau*), Falucska vagy

¹⁵ Bidermann 1867; Hodinka 1909 (különösen 58–89); Szabó 1941: 46. – A második világháború utáni időszakban a történész Ila Bálinton kívül, aki alap kutatásokat folytatott a gömöri ruténekre vonatkozóan, Paládi-Kovács Attila összefoglalását is meg kell említenünk, amelyben egy méltatlanul elhanyagolt etnikai csoportra irányította a figyelmet. (Paládi-Kovács 1973: 327–367.) A görög katolikus ruszinok fáradhatatlan kutatója volt Udvari István, aki nyelvészeti és történeti vizsgálataival új utat is mutatott. (Udvari 1990, 1994.) A görög katolikus ruszinok tárgyi kultúrájának, művészet- és építészettörténeti emlékeinek kutatása és gyűjtése terén meghatározó Kárpáti László munkássága. (Lásd pl. Kárpáti 1984: 171–177, 1986: 328–347, 1999: 677–697.) A néprajzi kutatásokra lásd Bartha 1992, 1999.

¹⁶ Györffy 1963: 55; Szűcs 1993: 159.

¹⁷ Bidermann 1862: 9; Szabó 1941: 45; Szűcs 1993: 158–159.

¹⁸ A 15. században még 63 helységet tartottak nyilván Torna megyében. Ezek időközben Borsod, Abaúj és Szepes megyéhez kerültek. (Csánki 1890: I/237. skk.)

¹⁹ A honfoglalás korabeli illetve azt megelőző szláv nyomok azonban igen sporadikusnak mondhatók még a régészeti feltárások alapján is. A régió honfoglalás előtti szláv megszállásáról szóló elképzeléseket kritikailag értékeli, és elsősorban a régészeti anyagra támaszkodva jó településtörténeti áttekintést nyújt: Wolf 1999: 121–129.

²⁰ Kniezsa 1941: 41.

Bodnár-vágás (*Pungerhau, Bagnerhau*) és Kovács-vágás (*Schmiedeshau*).²¹ A tágabb régió németiségének eredetével többen foglalkoztak behatóan, és nyelvjárási egyezések alapján a szepesi, gömöri, tornai és a sárosi németiséget származásilag egy tömbnek tartották. Gömörbe, Tornába és a Tornával határos abaúji határszél településeire feltehetően Szepesből érkeztek német telepesrajok soltészük vezetésével.²² Torna megyébe és a vele szomszédos abaúji részekre a tatárjárást követően érkezhettek nagyobb arányban németek a Szepességből.²³ A 18–19. századra azonban a tornai németiség is beolvadt a többségi magyarságba – Falucska esetében pedig a rutének közé²⁴ – legfeljebb egy-egy, olykor már jelentősen torzult formájú családnév utal az egykori német ősökre.

A Torna megyei nemzetiségi csoportok közül egyedül a falucsikai rutének korai tornai jelenlétét támasztják alá a szórványos adatok, amelyek a *vlach jogú* pásztornépesség beköltözését a 15–16. században valószínűsítik.²⁵ Ila Bálint a gömöri vlach kolonizáció kezdetét a 15. század elejére tette, bár hangsúlyozta, hogy tömegesen csak fél évszázad múlva jelentek meg a telepesek.²⁶ A gömöri és a tornai vlach-pásztorok a szepesi – eredetileg lengyelországi és galíciai – rutének közül kerültek ki, akiknek a megjelenése és bizonyos községnevek végleges eltűnése között okozati összefüggés állhatott fenn.²⁷ Feltehetően ezzel függ össze a német alapítású Bognár-vágás/Bodnár-vágás eltűnése és Falucska (Hacsava) létrejötte.²⁸ A derenki lengyelek, a barakonyi és horváti rutének (ruszinok), valamint a rákói és szentandrászi szlovákok többségének Torna megyei megtelepedése a 18.

²¹ Bél M. 2002: 97–98. A *Hausiedlungok* és a német telepesek eredetének problémakörére részletesebben lásd Ila 1976: 183–185.

²² Áttekintően lásd Ila 1976: 183–186.

²³ A közeli Abaúj megyei Szekerest, melyet a királyi szekerészek laktak, csak a tatárjárást követően, 1267 után említik Szepesi vagy Szepsi néven, mely arra utal, hogy az ide költöző németek szepesi eredetűek voltak. (Györffy 1987: 146–147.)

²⁴ „In mehreren Komitaten vergrößerte sich die Zahl der Ruthenen in neuerer Zeit selbst durch Assimilierung (!) deutscher Gemeinden.” (Bidermann 1862: 11.) Ugyanitt sorolja fel a szepesi és sárosi elrutenedett német települések után az egyedüli Torna megyei helységet, Falucsát. Ez Bidermann szerint a görög rítusú kereszténység felvételével járt együtt. (Bidermann 1862: 12.)

²⁵ Ernyey József az eperjesi egyházmegyei schematizmusok alapján közölte, hogy Falucska 1648-ban már „ruthén parochiával bír”. (Ernyey 1904: 264.) Ernyey maga is a *vlach (valach)* kérdéshez szólt hozzá, amely hosszú ideig napirenden volt. Több, nagy fantáziával megáldott vagy elfogult szerző állította, hogy *vlachok* alatt a Kárpátok román településterületétől távol eső részein is *olábok* (románokat) kell érteni. A tudományos igényű kutatás azonban azt támasztotta alá, hogy a kedvezményes közös pásztorjoggal, s esetleg más kiváltságokkal rendelkező *vlachok* nem alkottak külön etnikumot, hanem szlovák, rutén, lengyel, román és részben magyar pásztorok voltak. Az Északi-Kárpátok vidékén azonban elsősorban a szlávok adták tömegeiket. (Szabó 1941: 104.) Ila Bálint részletesen bemutatta a juhászatból élő vlachok betelepítésének folyamatát és életmódját a Tornával határos gömöri részekre. (Ila 1976: 177–182.) A vlach-kérdésre lásd még: Bidermann 1867: 84–85; Hodinka 1909: 74–75.

²⁶ Ila 1976: 179.

²⁷ Ila 1976: 177.

²⁸ A Görög-féle térképen (lásd a 2. térképet) azonban még a Bodnár-vágás elnevezés is szerepel.

század első harmadára-felére tehető, de néhány településen még a későbbiekben is számolhatunk beköltöző családokkal.²⁹

A 18. század utolsó harmadából a *Lexicon locorum*nak a helybeli beszélt nyelvre vonatkozó adatai tájékoztatnak áttekintően a század folyamán végbement etnikai aránymódosulásokról, melyet a korabeli országleírások is alátámasztanak.³⁰ A Felső járásban e szerint 13 tisztán magyar nyelvet használó település volt, melynek lakossága többségében magyar származású volt, legfeljebb kis etnikai töredékek lehettek egy-egy településen, amelyek nagyrészt beolvadtak a magyarságba.³¹ (Ide sorolták Barkát és Kovácsvágást is.) Négy településnél (Áj, Torna, Udvarnok, Zsarnó) a magyar és a szláv (*Hung. Slav.*, azaz *Hungarica* és *Slavonica*), Újfalunál pedig a magyar és a német nyelv párhuzamos használatát tüntették fel. Három olyan falu szerepel a kimutatásban, ahol a magyar nyelv nem volt használatos: Derenken a „Slav. Polon.” rövidítés a 18. század eleji bevándorlók lengyel (gorál) eredetére és nyelvhasználatára utal, Falucskán a „Ruth. Slav.” (tkp. ’rutén és szláv’) a betelepült rutén népességet takarja csakúgy, mint Horvátiban. Mint látható, az eddigiek összhangban vannak az 1850. évi népszámlálás eredményeivel (lásd Függelék).³² Az Alsó járásban 14 tisztán magyar nyelvű falut mutattak ki. Komjátit, Szilast és Szögligetet vegyes, *magyar és szláv* (szlovák) nyelvhasználatú településnek jelölték meg. Négy falut pedig tisztán *Slavonicának* – ezt a terminust, amennyiben nem társult hozzá más jelző, Torna megyében többnyire a szlovák nyelvre alkalmazták – jegyezték be a lexikonba: Barakonyt, Rákót, Szentandrászt és Szint. A négyből két település (Rákó, Szentandrás) szlovák etnikai jellegét a későbbi források, így az 1850. évi népszámlálás adatai is alátámasztják. Barakony és Szin esetében azonban téves volt a besorolás. Barakony újratelepítésével kapcsolatban már Bél Mátyás is *ruténeket* említett, s az 1850. évi népszámlálás eredményei is ezt támasztották alá. Az 1715. és 1720. évi összeírások, valamint a Mária Terézia-féle úrbéri tabella, s a nemesi összeírások névanyagának ismeretében biztosan állíthatjuk,³³ hogy Szinben a 18. század végén nem lehetett a szlovák a fő beszélt nyelv, hanem leginkább a magyar, s a szlovákokot pusztán a betelepült, de többségbe nem kerülő szlovák kisebbség használhatta.

²⁹ Az 1771-es úrbéri tabella és az 1828-as *regnicularis conscriptio* adatainak összevetése szerint Barakonyban a jobbágyság száma 12-ről 19-re, Rákón 19-ről 26-ra, Szentandrászon pedig 22-ről 54-re emelkedett, s Derenken, Horvátiban, Rákón és Szentandrászon is nagy mértékben nőtt a zsellérek száma. Az adatok forrására lásd Magyar Országos Levéltár (= MOL) Mikrofilmtár: 4266, B 179–180.

³⁰ Vályi 1796–1799; Magda 1819: 391; Fényes 1851. A Torna megyei ruszin településekkel szoros kapcsolatban lévő borsodi településekről, Borsod megye etnikai összetételéről jó áttekintést ad Veres 1984: 27–35.

³¹ *Lexicon locorum* 1773: 271–272.

³² ŠOBA KE, Slúžnovský úrad Turňa, 1850–1922: Az 1850. évi népszámlálás házankénti kimutatásai és összesítő íve.

³³ MOL Mikrofilmtár: 4266: Szin (1771); ŠOBA KE, TŽ I, Nobilitaria: A járásbeli Nemes Urak összeveírása (1813. augusztus 2.), 472/1813 (kr. 214).

1. térkép

*Torna megye települései a 19. században az 1913-as hivatalos nevükkel*³⁴

A 19. század közepének nemzetiségi megoszlását a Felső és az Alsó járásra külön-külön az 1. diagramon mutatom be az 1850. évi népszámlálás eredményei alapján. A magyarság aránya mindkét járásban magas volt, de az Alsó járásban valamelyest meghaladta a magukat magyarnak vallók aránya (86%) a Felső járásiakét (84%). A 18. századi betelepítések és bevándorlás ellenére a régió túlnyomórészt magyar jellege változatlan maradt, sőt, bizonyos mértékben a nemzetiségek etnikai asszimilációját is regisztrálhatjuk a 18. század vége és a 19. század közepe között. Barakonyban, amely 1773-as besorolása szerint tisztán *Slavonica* (!) volt, 1850-ben a 141 fős ruszin (az 1850. évi népszámlálásban: „rutén”) népesség mellett már 108 lakos magyarnak vallotta magát. Rákón, amelyet szintén tiszta *szláv*ként határoztak meg a 18. század végén, a 309 fős szlovákságon (1850: „szláv”) kívül 72-en vallották magukat magyarnak 1850-ben, azaz a település lakóinak mintegy ötöde. A népszámlálás adatai szerint *homogén etnikai tömb*ként csak a derenki lengyelek (1850: „szláv”), a falucsikai és a horváti ruszinok (1850: „rutén”), valamint a szentandrászi szlovákok (1850: „szláv”) maradtak meg a 19.

³⁴ Természetesen a hét Gömör megyéhez csatolt település 1913-ban már nem volt része a megyének. – Itt köszönöm meg Zentai Lászlónak, hogy a településhatárokkal jelölt térképet a rendelkezésemre bocsátotta. Lásd Zentai 2001: 1914. (A Torna megyei települések dolgozatban használt régebbi és a hivatalos, 1913-as névalakjára lásd a Függelékét.)

század közepéig, ezekben a falvakban vagy nem volt, vagy pedig csak néhány fős volt a magyarság. Jelentősebb arányú, 1773-ban említett nyelvi-etnikai csoportot viszont más településen nem mutattak ki 1850-ben.³⁵ A két időpont között – ha megbízhatónak fogadjuk el az 1850. évi népszámlálás nemzetiségi eredményeit – a vegyes nyelvű települések feltehetően nyelvileg megmagyarosodtak, lakóik pedig a népszámlálás szerint elmagyarosodtak, azaz a kétnyelvűség, a nyelvváltás és részben a vegyes házasságok az etnikai asszimilációt segítették elő.

Az 1. diagramon, a Felső járásban a „szláv” megjelölés tehát a derenki lengyelek leszármazottait jelenti 1850-ben,³⁶ míg az Alsó járásban ugyanezen kategória a rákói és szentandrászi szlovákokat takarja. A Felső járásban viszonylag jelentős volt a ruszinok aránya (7%), akiket a források – így az 1850. évi népszámlálás is – többnyire a „rutén” megnevezés alá soroltak be.³⁷ Az Alsó járásban azonban csak Barakonyban éltek ruszinok, akik a járás népességének 1,4%-át jelentették csupán. Ebben a járásban viszont a szlovákok aránya volt jelentősebbnek mondható (8%), akiket a Felső járás egyetlen településén sem mutattak ki 1850-ben (leszámítva a szintén *szláv*ként összeírt derenki lengyeleket³⁸). A zsidók aránya mindkét járásban 4% volt 1850-ben, de a települési koncentrációjuk igen eltérő volt a járásokon belül. A Felső járásban Almáson (113 fő), Görgön (81 fő) és Zsarnón (78 fő), az Alsó járásban pedig Jósfafőn (110 fő) és Komjátiban (83 fő) éltek jelentősebb számban. A cigányok Felső járási aránya valamelyest elmaradt az Alsó járásé mögött, az előbbiben 0,7% (87 fő), az utóbbiban pedig 1% (103 fő) volt a részarányuk a népszámlálás szerint. A magukat németnek vallók mindkét járásban csak nagyon kis létszámban voltak jelen 1850-ben: a Felső járásban 62 fő (0,5%), az Alsó járásban pedig 26 fő (0,3%), s ők már nem az egykori telepések leszármazottai, hanem jórészt migráns kézművesek, tisztviselők és uradalmi alkalmazottak voltak.³⁹

³⁵ Lásd a Függelékben szereplő adatokat.

³⁶ A lakófelenkénti kimutatások rovatfejében azonban még „szlovák” szerepelt.

³⁷ A *rutén* és *ruszin* kifejezéseket szinonimaként használom a dolgozatban. Kerültem az ukrán, kárpátukrán, kisorosz, rusznyák stb. megjelöléseket, jóllehet ezeket szintén a *rutének* megnevezésére használták különböző történeti időszakokban. A 19–20. században bontakozó, az ukrántól elhatárolódó ruszin nemzettudat kialakulása, s több ruszinok lakta régióban az irodalmi nyelvi norma kimunkálása óvatosságra int a fogalomhasználatot illetően.

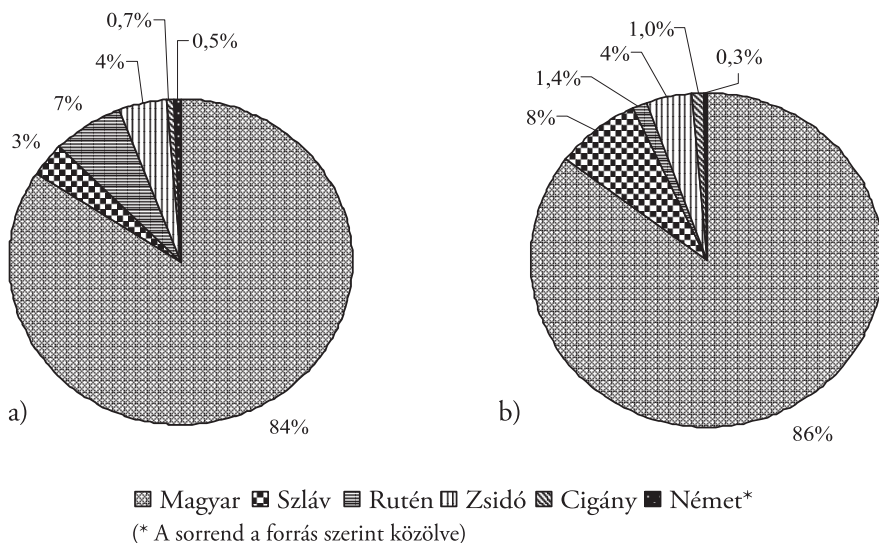
³⁸ Az 1850. évi lakófelenkénti összesítő ív főösszegei megegyeznek a községsoros összesítő kimutatásban szereplő adatokkal, jelentősebbnek mondható különbség csupán a derenki ív és a községenkénti összesítő adatai között van. Míg a házankénti összesítésben 413 *szlovákot* írtak össze, addig a községsoros kimutatásban 391 *szláv* szerepel. Az eredeti *bejelentési jegyek* adatainak házankénti/házartásonkénti összesítése során még a *németeknek* és az *izraelitáknak* szenteltek egy-egy rovatot a nemzetiségek kimutatásakor, amelyeknek végösszegei megegyeznek a községsoros adatokkal. (Lásd a Függelék adatait.) A községsoros kimutatásban azonban még 16 rutént és 6 cigányt is feltüntettek, amely azt valószínűsíti, hogy ennek összeállításakor a háztartásonkénti összesítő adatait az eredeti *bejelentési jegyek* alapján korrigálták. (ŠOBA KE, SÚ, 137–138/10–494. /kr. 81./, vlkazy o sčítaní obyvatelstva okresu v r. 1850.)

³⁹ Legnagyobb számban a tornai uradalomhoz tartozó Bodóka pusztán írták össze őket. (Lásd a Függelék adatait.)

1. diagram

Felső (a) és Alsó (b) járás nemzetiségi megoszlása az 1850. évi népszámlálás alapján

Az 1869. évi lajstromokból – részben politikai – megfontolásokból kimaradt a nemzetiségre vonatkozó kérdőpont.⁴⁰ A népszámlálás lebonyolítása után Lovász Miklós első alispán a „statistical adatok megszerzésére” *katonai tagokat* küldött ki, hogy a népszámlálásból hiányzó nemzetiségi adatokat megtudják.⁴¹ Az „illető szolgabírák és helyeségi elöljárók elmaradása miatt ezt nem eszközölheték”, így a megyei mérnök végezte el a felmérést, amely mérnöki pontosságának semmiképpen nem nevezhető. A településenkénti kimutatásban szemmel láthatóan a *nyelvhasználat alapján* állapította meg a nemzetiségeket. Három (*nyelvi*) nemzetiségi csoportot (tulajdonképpen nyelveket) különböztetett meg, a *magyart*, a *németet* és a *tót*.⁴² A Felső járásban e szerint egyedül a falucsikai ruszinokat sorolta a *tótok* közé (526 fő), viszont első pillantásra meglepő módon, Kovácsvágás kivételével minden településen kimutatott több-kevesebb németet, összesen 513-at. Ez sokszorososan felülmúlja a németek 1850. évi járási létszámát (62 fő), így méltán gyanakodhatunk arra, hogy eltérő lehet a két időpont létszámának a tartalma. Szembetűnő viszont, hogy a zsidóság 1850. évi Felső járásbeli lélekszámával majdnem megegyezik az összeg (531 fő). Településenként alaposabban

⁴⁰ Bokor Gusztáv röviden áttekinti azt a folyamatot, amely a nemzetiségi kérdőpontnak a lajstrom szerkezetéből való kihagyásához vezetett. Sommásan így foglalta össze kutatásának eredményeit: „A nemzetiséget e népszámlálás figyelmen kívül hagyta, mert tudakolását az akkori kormány politikai okokból kitérülte a tervezetből.” (Bokor 1896: 139–140.)

⁴¹ ŠOBA KE, TŽ II, Správne orgány župy: podžupan, prezidiálne spisy, ltsz. 156 (kr. 66), 3/1872. Kútka Antal megyei mérnök beadja hivatalos jelentését („nemzetiségek számbavétele”) 1871. december 30-án.

⁴² Az etnikai identitás nyelven alapuló meghatározásának elégtelenségére (a századfordulós népszámlálásokkal kapcsolatban) lásd Gyáni 1995: 105.

összevetve a két időpont „németjeit” és zsidóságát megállapítható, hogy a zsidóságot kivétel nélkül a németek közé sorolták 1871-ben.⁴³ Az Alsó járási *németek* száma 413 volt 1871-ben, amely szintén nagyon közel áll a zsidók 1850. évi létszámához (430 fő). Itt is a Felső járási településeknél alkalmazott gyakorlat szerint sorolták a németek közé a zsidóságot. Az Alsó járásban az összeíró mindössze Barakony (143 fő) és Szentandrás (200 fő) esetében mutatott ki *tótokat*. Rákón pedig 401 magyart és 13 *németet* tüntettek fel, melyből az következne, hogy az 1850-ben még túlnyomó többségben lévő (309 fős) szlovákság – legalábbis *nyelvileg* – *asszimilálódott*. Ennek ellentmond, hogy még az 1881-es népszámláláskor is voltak, ha csekély számban is, akik szlovák („tót”) anyanyelvűnek vallották magukat. A Felső járásban Derenk színmagyar településként tűnik fel, mindössze 15 némettel (zsidóval), s Horvátin sincsenek az 1871-es összeírásban ruszinok (rutének), mindössze 290 magyar és 16 „német”, s nem a nyelvi besorolás korlátozta az összeírót, hisz a falucskai ruszinokat mind egy szálíg a *tótok* közé sorolta.⁴⁴ Derenk és Horvát esetében még jelentősebb az eltérés az 1881-es népszámlálás adataitól, amely szintén a Torna megyei 1871. évi „nemzetiségek számbavétele” kimutatás adatainak fogyatékoságaira, hibáira és tartalmi inkonzisztenciájára utal. Azt talán nem is kell különösebben hangsúlyoznom, hogy mennyire problematikus a nyelvi asszimiláció nagyon különböző szintjein lévő zsidóságnak a németek közé való besorolása is.⁴⁵

Az 1850-es és az 1881-es népszámlálások nemzetiségi adatainak összevetése sajnos újfent a nemzetiségi adatok korrekciójának a szükségességére, s az anyanyelven alapuló nemzetiségi számbavétel igen jelentős torzításaira hívja fel a figyelmet.⁴⁶ Az újratelepített tornai falvak két időpontból származó adatait vallatóra fogva a következő kép tárul elénk. 1881-ben a barakonyi ruszinokat a *tótok* rovatában találjuk, jóllehet ekkor is volt *ruthén* rovat csakúgy mint 1850-ben. Nagyon lecsökkent azonban Barakonyon belüli arányuk a nagyjából változatlan össznépelességen belül, hisz míg 1850-ben 141 fő (55%) volt *rutén*, addig 1881-ben már csak 59 fő (21,7%) volt *tót*. Ezekből az adatokból nem lehet megbízhatóan a *hiányzó ruszinok* etnikai beolvadására következtetni, s az sem zárható ki, hogy 1850-ben is lényegesen többen lettek volna közülük, akik a magyart anyanyelvűeknek vallják. A derenki *lengyeleket* szintén *tótnak* írták össze

⁴³ Az *anyanyelv*, a *nemzetiség* és a *felekezeti* elhatárolásának problémájára már korábban felhívtam a figyelmet Torna mezőváros példáján. Az 1850. évi népszámlálás házankénti-lakófelénkenti kimutatásaiban a „Nach der Nationalität” rovat három oszlopának fejléccímei eredetileg a következők voltak: *Magyar, Deutsche, Slovakien*. Ezt később korrigálták, átjavítva a „Slovakien”-t „Israelten”-re (sic!), majd mindazokat, akik az izraelita felekezethez tartoztak, s akiket először a németek oszlopában írtak össze, kihúzták a *németek* oszlopából és átírták az *izraeliták* csoportjába. (Pozsgai 2001: 268. 6. lábjegyzet.)

⁴⁴ Jóllehet a *tót* sok esetben olyan gyűjtőfogalom volt, amelyet a *szláv* etnikai csoportok nagy részének a megjelölésére alkalmaztak (pl. Vályi is). Lásd még Bartha 1999: 606.

⁴⁵ A Torna megyei zsidóság arányaira a 18. század végén a józsefi népszámlálás adatai nyújtanak felvilágosítást. Az 1787. évi adatfelvétel szerint a Felső és az Alsó járásban, hat településen 92 zsidót mutattak ki. (Lásd Pozsgai 2004: 135.)

⁴⁶ Népszámlálás 1881: 7–8, 96–97.

1881-ben (336 fő), de míg 1850-ben egy magyart sem tüntettek fel a derenkiek között, addig 1881-ben már 43-at magyarnak írtak össze az „anyanyelve szerint”. A falucska ruszinokat is a *tótok* rovatába sorolták, s itt az 1850-es (*etnikai magyarság* létszáma (22 fő) csak csekély mértékben nőtt a három évtized alatt, hiszen 1881-ben 37 fő volt az (*anyanyelvi*) magyarok száma az 557 fős összlakosságból. A legnagyobb változások Horváti, Rákó és Szentandrás „nemzetiségi” adataiban láthatók 1850 és 1881 között. Horváti 1850-ben egy majdnem színruszin település volt, a 270 fős *rutén* lakosságon kívül mindössze 5 magyar, 4 zsidó és 4 cigány volt a faluban összeírva. 1881-ben azonban az „anyanyelve szerint” 241 magyart, 1 németet és 32 tótot mutattak ki. Ebből azonban nem állapítható meg, hogy 1850-ben mennyien tudtak közülük magyarul, s az sem, hogy 1881-ben mennyien *vallották volna* magukat *rutén*nek, ha a nemzetiségüket tudakolták volna. Rákón 1850-ben 309 „szláv”-ot írtak össze, akik szlovákok voltak, 1881-ben viszont mindössze hatot találunk a *tótok* között, s a rákóiak közül 308-at már a „magyar” rovatba soroltak ekkor anyanyelvük szerint (1850-ben mindössze 72-en vallották magukat magyarnak). Szentandrás is hasonló a helyzetkép, de még „mélyrehatóbb változásoknak” lehetünk szemtanúi: itt ugyanis 1850-ben az 505 fős népességben senki nem vallotta magát magyarnak, a 480 fős szlovákságon kívül néhány *rutén*, zsidó és cigány alkotta a falu teljes lakosságát. Az 1881-es népszámlálás szerint viszont 311 magyar, 4 német (zsidó?) és 36 tót lakott a faluban. Az egy tömbben élő szlovákság ilyen mértékű nyelvi elmagyarosodása három évtized alatt még akkor is nehezen képzelhető el, ha feltételezzük, hogy egy részüknél a magyar nyelv már a 19. század közepén sem csupán közvetítőnyelv vagy a második beszélt nyelv volt.

Az eddigi példák jól szemléltetik az *etnikai* és az „*anyanyelvi*” nemzetiség adatsorainak összehasonlíthatatlanságát, melyeket így a nemzetiségi arányok változásának vizsgálatára nem lehet felhasználni. A nyelvi asszimiláció bizonyosan erősödött az 1850/51 és 1881 közötti három évtized alatt, de arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ebben az iskolázás még csak igen kis szerepet játszhatott, hisz az említett hat faluban tömbökben és nem szórványként éltek a ruszinok, szlovákok és lengyelek.⁴⁷ Végül azt kell megállapítanunk, hogy minden korábbi kritika ellenére, Torna megyében az 1850. évi népszámlálás eredményei bizonyultak a leghasználhatóbbnak a 19. század közepe és második fele nemzetiségi viszonyainak feltárására.⁴⁸

⁴⁷ Rákó volt az egyedüli a nem magyar népességű települések közül, ahol jelentősebb arányú magyarság élt együtt a szlovákokkal. Ezt már az úrbéri tabella névsora is alátámasztja: MOL Mikrofilmtár: 4266 (Rákó).

⁴⁸ Az 1850. évi népszámlálás etnikai adataira áttekintően lásd Dányi 1993: 58–70. A tényleges nemzetiség megállapításának a kérdésére az 1850. évi erdélyi népszámlálás végrehajtása alapján lásd Deák 1996: 722–723. Torna megye településein azonban hasonló gyakorlatról, a „szelíd erőszak” eszközeiről a nemzetiségi hovatartozás megállapításánál nincs tudomásunk. A nemzetiségi összetételre vonatkozóan az 1850/51-es népszámlálás alapján újabban Deák 2001: 113–127. Az 1850/51-es és az 1881-es adatok összevetésének „történetirői” gyakorlatára és kritikájára lásd még Kövér 2001: 151.

Torna megye lakóinak vallásfelekezeti megoszlása a 19. század közepén

A megye települései felekezeti viszonyainak áttekintésénél nincsenek olyan problémák, mint a nemzetiségek és a nemzetiségi arányok megállapításánál. A következőkben az 1869. évi népszámlálás nominális lajstromai alapján mutatom be az egyes települések felekezeti arányait, a 2. diagramon pedig a járáások összesített vallási megoszlása látható 1869-ben. A diagramokról jól leolvasható, hogy a római katolikus és a református felekezetek felváltva ugyan, de mindkét járásban dominánsak voltak, és együttesen a Felső járásban 87%-ot, az Alsó járásban pedig 92%-ot képviseltek a járáások felekezetei közül. A Felső járásban a római katolikus felekezethez 59%, a reformátushoz 29% tartozott, és itt viszonylag magas volt a görög katolikusok száma is (7%), akik elsősorban a falucskai és a horváti ruszinok közül kerültek ki. A zsidóság kizárólagosan az izraelita felekezethez („Mózes vallású” a lajstromon szereplő megnevezés szerint) tartozott, s ahogy már láttuk, mindkét járásban mintegy 4%-ot tett ki arányuk.

Az evangélikusok (kisebb részben németek, nagyobb részben szlovákok) aránya egyik járásban sem haladta meg az 5%-ot, a Felső járásban azonban magasabb volt valamelyest az arányuk. A legnagyobb számban Jabloncán (5%), Ájon (4%) és Lucskán (4%) voltak lutheránusok. Az említetteken kívül általában csak a települések kevesebb mint felében voltak jelen 1–2%-os arányban.

A Felső járásból kitűnik Kovácsvágás, Dernő és Derenk, amelyek a megye teljesen homogén római katolikus települései voltak.⁴⁹ Kovácsvágáson és Dernőn kívül a Csermosnya-völgyben feküdt még Lucska is, de itt a katolikusokon (71%) kívül már a reformátusok (24%) is jelentősebb arányt képviseltek. A Felső járás 80%-ot meghaladó római katolikus aránya még három településen fordul elő: Tornán (87%), Udvarnokon (90%) és Újfalun (80%). Az Alsó járásban a két újratelepített szlovák etnikumú településen, Rákón és Szentandrásan haladta meg a 80%-ot a római katolikusok aránya (85% és 92%). A református többségű járásban a kis lélekszámú Dobódelén (68%), Komjátiban (55%), Nádaskán (73%), Szilason (62%) és Szögligeten (67%) volt a római katolikusok aránya 50% feletti.

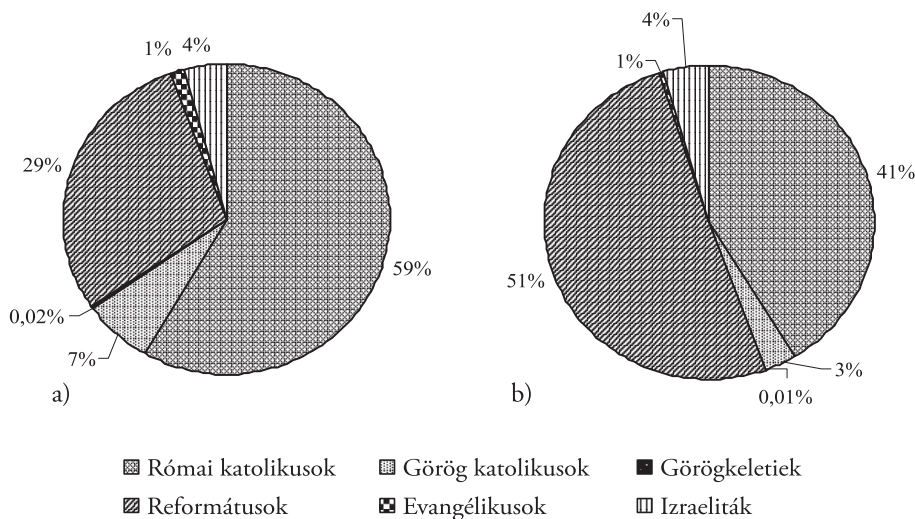
A görög katolikusok létszáma és aránya a már többször említett két Felső járási, ruszinok lakta településen, Falucskán (531 fő, 91%) és Horvátiban (225 fő, 74%) volt kiemelkedő.⁵⁰ Az Alsó járásban Barakonyban voltak a görög

⁴⁹ A római katolikusok a Rozsnyói Püspökség Tornai Esperességéhez tartoztak. Hat anyaegyházhoz tartoztak a két járás települései: Almáshoz Borzova, Görgő, Jablonca, Körtvélyes, Szilice; Barkához Falucska és Lucska; Hárskúthoz Dernő és Kovácsvágás; Hidvérgárdóhoz Becskeháza, Horváti, Lenke, Újfalu, Vendégi és Zsarnó; Szilashoz Becskeháza és Lenke kivételével az egész Alsó járás; Tornához pedig Áj, Méhész, Szádelő és Udvarnok. (Barsi 2004: 283–284.)

⁵⁰ A görög katolikusok egyházi főhatósága az Eperjesi Görög Katolikus Püspökség volt. A felekezetnek három anyaegyháza volt a megyében: Barakony (tornai leányegyházai: Derenk, Dobódel, Nádaska, Perkupa, Rákó, Szentandrás, Szilas, Varbóc); Falucska (Áj, Barka, Lucska) és Horváti, melyhez a Felső járásból Almás, Görgő, Hidvérgárdó, Méhész, Szádelő, Torna, Udvarnok, Újfalu, Vendégi és Zsarnó tartozott. (Barsi 2004: 285.; Udvari 1990: 87–88.)

2. diagram

Felső (a) és Alsó (b) járás népességének felekezeti megoszlása 1869-ben

katolikus ruszinok érdelemes számban és arányban (159 fő, 53%), s még a rákói 12%-os arányuk is említésre méltó. Az ortodox (görögkeleteli) vallásfelekezethez mindössze 3 fő tartozott az egész megyében.

A reformátusság Felső járási főbb fészkei közé tartozott Szádelő (80%), Jablonca (73%), Méhész (73%) és Körtvélyes (69%). Rajtuk kívül még 50% feletti volt a reformátusok aránya Görgön és Vendégiben is, s ez utóbbi kettő is anyaegyház volt. A reformátusok aránya azonban nem annyira a Felső járásban, mint inkább az Alsóban volt kiemelkedő, hisz itt a járás népességének több fele ehhez a felekezethez tartozott (2. diagram). Különösen kiemelkedik a viszonylag elzárt Rét-patak völgyében fekvő települések magas arányszáma: Égerszög (92%), Szőlősardó (91%), Kápolna (89%), Teresztenye (75%) és Varbóc (68%). A petri (82%), szini (75%), becskeházi (75%), jósvafői (71%) és lenkei (69%) arányok is mutatják, hogy a reformátusságnak több bástyája volt az Alsó járásban, mint a katolikusoknak. A protestáns felekezetek közül az evangélikusok arányából mindkét járásban 1%-ot tett ki, s naggyobbbrészt a migránsok, betelepülők közül kerültek ki az e felekezethez tartozók.

Az izraelita zsidóság eloszlása nem volt egyenletes a megye két járásának településein. Megtelepedésük több tényezőtől függött, de naggyobbbrészt az uradalmak, illetve a földbirtokosok bérleti feltételei szerint alakult, hisz igen nagy volt közöttük a haszonbérllők aránya, akik több zsidó családfőt is foglalkoztathattak. Jelentős volt például a különbség a szádvari uradalomhoz és a tornai uradalomhoz tartozó falvak zsidó népességének nagysága között – a mezőváros kivételével – az előbbi javára. A Felső járásban Almáson, Görgön, Hidvégárdón,

Jabloncán (a szádvári uradalom birtokai), valamint Horvátin, Méhészen, Tornán, Vendégiben és Zsarnón haladta meg arányuk az 5%-ot, az almási zsidóság pedig elérte a 10%-os arányt.⁵¹ Az Alsó járásban Komjáti, Jósuvafő és Szin emelkedik ki átlagot meghaladó arányszámaival, de Dobódélen, Lenkén, Nádaskán, Petriben és Teresztenyén is elérte a jelenlevő zsidóság aránya az 5%-ot 1869-ben.⁵²

Vegyes házasságok: felekezeti nyitottság és zártság

Az 1869. évi nominális adatbázisban a 38 Torna megyei településen 253 vegyes házasságot lehetett kimutatni, amelyek a megye házasságaiból mintegy 6%-ot képviselnek.⁵³ A Felső járásban a 107 vegyes házasság a járási népesség kevesebb mint 5%-át jelentette, az Alsó járásban a 146 vegyes házasság 7,5%-ot reprezentál. Míg az Alsó járási arány az országos átlagnak megfelelő volt, addig a Felső járási arány elmaradt attól.⁵⁴ Bár a vizsgált sokaság nem nagy, mégis több szempontból figyelemreméltó. Egyrészt a forrás egy rurális kistérség, a történeti Torna megye (4 kivételével) minden települését magában foglalja az iparosodást megelőző időszakban, másrészt a megye járásainak felekezeti bipolaritása, s a hat nemzetiségi település etnikai-felekezeti sokszínűsége az eltérő házassági stratégiákra is például szolgálhat.

Torna megye településein a római katolikusok és a görög katolikusok, valamint a római katolikusok és a reformátusok közötti felekezeti vegyes házasságok száma megegyezett (mindkét típusú házasságból 103 volt a megyében), s együttesen a megyei vegyes házasságok túlnyomó többségét adták (81,4%). Míg a római katolikus felekezethez tartozók eloszlása viszonylag egyenletes volt, addig a görög katolikus népesség a megye néhány nemzetiségi (ruszin) településén tömörült.

A Felső járásban 48 (45%), az Alsóban 55 (38%) volt a két katolikus felekezet közötti vegyes házasságok száma. Járási szinten kiegyenlített a római katolikus férfi görög katolikus nővel és a görög katolikus férfi római katolikus nővel kötött

⁵¹ Szintén az 1869. évi népszámlálás összesítő ívei alapján végzett vizsgálat szerint a zsidóság aránya Kecskemét belterületén is meghaladta az 5%-ot (5,6%). Lásd Ö. Kovács 1996: 109.

⁵² Csaplovics 366 főben határozta meg a tornai zsidóság létszámát – aki szerint szlovákok 4, németek 1, rutének pedig 6 településen éltek –, míg Fényes a Felső járásban 129, az Alsóban pedig 198 zsidó *felekezetűt* mutatott ki. (Csaplovics 1829: 160.; Fényes 1844: 340, 344.) Ez azt jelenti – ha helytállóan fogadjuk el korai statisztikusaink adatait –, hogy 1869-re, valamivel több mint negyedszázad alatt a Torna megyei zsidóság száma több mint 40%-kal emelkedett. – A németiség eredetére, a szepesi bányavárosok, Alsó- és Felsőmecenéz és Gömör megye német lakosságára lásd Czoernig 1857: 197–200. Keletinek a nemzetiségi arányok becslésére tett kísérletére és a nemzetiségi arányok meghatározására az 1869. évi népszámlálást követően lásd Keleti 1873: 70–82. Az 1881. évi népszámlálás anyanyelvi statisztikája alapján, ország-részenként és megyénként Keleti 1881: 36–49. A lakosság etnikai és vallási megoszlására a 19. század második felében áttekintően lásd Katus 1979: 1148–1163.

⁵³ A vegyes házasságok vizsgálatára módszertanilag is alapvető Tóth Zoltán tanulmánya. (Tóth 1995: 78–100.) A magyarországi vegyes házasságokra áttekintően lásd Kövér 2001: 157–159.

⁵⁴ Szél é. n.: 229–230.

házasságainak száma, egy-egy településen belül azonban elég jelentős különbségek mutatkoznak e tekintetben: Horvátiban, Barakonyban és Rákón is a görög katolikus férfiak római katolikus nőkkel kötött házasságai lényegesen felülmúlják azokat, amikor római katolikus férfi kötött unitus egyházbeli nővel házasságot.

A katolikusok és a reformátusok közötti vegyes házasságok megyebeli súlypontja az Alsó járásra esett, a 103 házaspárból 71 itt élt 1869-ben. Ezt részben az is magyarázza, amint azt a felekezeti viszonyok áttekintésekor láttuk, hogy az Alsó járás lakóinak több mint fele református volt ekkor. Szembetűnő azonban, hogy a katolikusok és a reformátusok közti házasságok Alsó járási száma meghaladja a Felső járás római katolikus–görög katolikus házasságainak számát is. Ez részben a református felekezet nagyobb nyitottságára utalhat, melyet az Alsó járás vegyes házasságainak magasabb aránya is mutat.⁵⁵ Az is megállapítható, hogy a katolikus férfinak református nővel kötött házassága lényegesen kisebb arányú volt, mint a református férfi–katolikus nő közötti frigy. Ez különösen az Alsó járásban, s azon belül is néhány településen volt jellemző. Becskházán, Égerszögön, Nádaskán, Szögligeten a református–katolikus házasságok között nem is fordult elő református nőnek katolikus férffal kötött házassága; Jósuvafőn, Komjátiban és Perkupán is többszörösen felülmúlta a református férfi–katolikus nő közti házasság a katolikus férfi–református nő közöttit.⁵⁶ A patrilocális megtelepedés során azok az Alsó járási református nők, akik katolikus férffhoz mentek feleségül, túlnyomó többségükben elhagyták szülőfalujukat, s az esetek egy részében megyén kívüli településre költöztek. A paraszti társadalomban domináns öröklési rend elvben a fiúk egyenlő arányú öröklését biztosította a földből, a leányok számára viszont leginkább csak a kiházásitást jelentette, itt is tetten érhető, hisz a református többségű falvak felekezeti endogámiájának bomlása nagyjából a helybeli református férfi örökösöknek a katolikus arákkal kötött házasságában mutatkozott meg.

Az evangélikus felekezetűekkel kötött vegyes házasságok aránya a megyében nem érte el a vegyes házasságok 20%-át sem (17,4%). De ez így is lényegesen magasabb arányt jelentett, mint az evangélikusok megyebeli aránya. (Lásd a Függelék adatait.) A katolikusok és evangélikusok, valamint a reformátusok és evangélikusok között megyei szinten kiegyenlített volt a házasságok aránya. Itt is megfigyelhető, hogy az evangélikus férfiak lényegesen magasabb arányban kötöttek házasságot katolikus nővel, mint a katolikus férfiak evangélikus arával. A fentiek azonban már nemigen magyarázhatók a református modell alapján, és az esetszám oly kicsi, hogy ebből érdemi következtetést nem lehet levonni, hacsak a protestáns felekezetek hagyományosan nagyobb nyitottságát nem. Ezt alátámasztja, ha közelebről szemügyre veszünk néhányat ezek közül a házassá-

⁵⁵ A felekezeti endogámia (homogámia) oldódása a városokban még nagyobb arányú volt, de ez sem tekinthető általános érvényűnek. Budapest és Szekszárd összevetésére, a reformátusok viszonylatában is lásd Tóth 1989: 61–62. és Tóth 1995: 96.

⁵⁶ A szőlősardai nemzeti folytonosságról és a nemzeti exogámiáról, illetve a nemzeti endogámia felé nyitó Porcs ágazatról kitűnő elemzést ad Heilig Balázs. (Heilig 2000.)

gok közül. Jabloncán a jólési (Gömör megye) zsellér, Harmata János és a görög-i születésű Breznai Borbála, valamint a szögligeti származású Harmata Mihály ács és a már helybeli születésű Bazin Mária házasságai *migránsok házassági kapcsolatainak tekinthetők*, csakúgy, mint Parala János redovai (Gömör m.) szűcs mester és a szintén gömöri (Murány) születésű Jászik Jozefa házassága Körtvélyesen.

A görög katolikus felekezet a protestáns vallásúak felé szinte teljes zártságot mutatott, s ebben jelentős részben az *etnikai endogámia*, a ruszin települések elzárkózása is megmutatkozik, melyet bizonyos fokig oldott a szlovák római katolikusok felé „nyitás”. Az izraelita felekezethez tartozó zsidóságra kizárólag a felekezeten belüli házasságkötés volt a jellemző a népszámlálási lajstromok alapján.⁵⁷

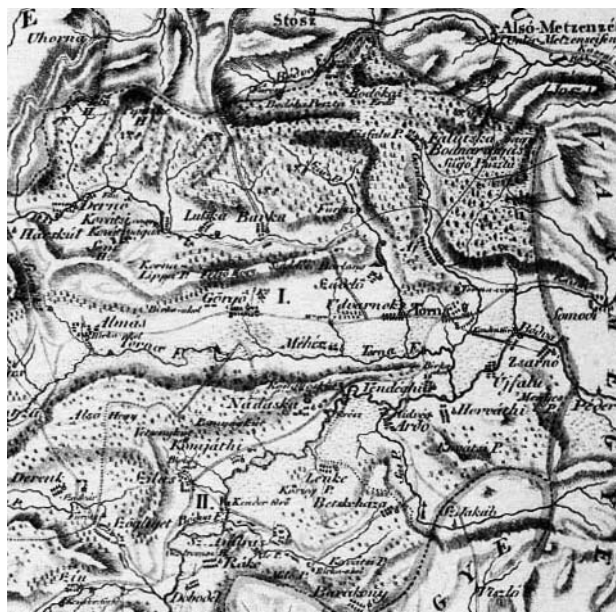
MIKROSZINTŰ VIZSGÁLATOK TORNA MEGYE NEMZETISÉGI TELEPÜLÉSEIN

A személyi szintű vizsgálatokat az 1869. évi népszámlálás háztartási lajstromain alapuló adatállomány tette lehetővé. A népszámlálás mindenkire kiterjedt, aki a népszámlálás időpontjában az adott településen tartózkodott, így az 1869. december 31-ei időpont népességére vonatkozóan az összes, az összeírás időpontjában még élő házaspár házassága elemezhető volt a vizsgált településeken. A teljes Torna megyei adatbázis 38 településre és 21 000 fős népességre terjed ki, amely alapján több mint 4 000 házasság, azaz több mint 8 000 házaspár volt vizsgálható születési helye és ideje, vallásfelekezete, foglalkozása, írni-olvasni tudásának szintje, valamint honosság, jelen- illetve távolléte alapján. A hat nemzetiségi település (Barakony, Derenk, Falucska, Horváti, Rákó, Szentandrás) együttesen 30%-ot képvisel a megye összes vegyes házasságából úgy, hogy Derenken nem is lehetett kimutatni különböző felekezeten lévő házaspárokat. A hat településen – Barakony kivételével – a lokális endogámia szintje is magas, 50% feletti volt. A lokális endogámia/exogámia, az etnikai-felekezeti homogámia/heterogámia eltérő arányai az asszimiláció különböző szintjeit sejtetik a 19. század utolsó harmadán e nemzetiségi településeken. A továbbiakban ezt a hat települést vizsgálom részletesebben külön figyelemmel az etnikai, felekezeti, nyelvi zártság és nyitottság jeleire. Az egyes szemléltető példákat (1–6. ábra) az 1869-es népszámlálás nominális adatbázisából emeltem ki.

⁵⁷ A zsidóság házassági kapcsolatrendszerére egy másik európai „határvonalán” lásd Ulbrich 2003: 315–340. Az alföldi régió egy városának, a kecskeméti zsidóságnak a házassági kapcsolataira összehasonlításként lásd Ö. Kovács 1996: 130–137.

2. térkép

*Torna megye nemzetiségi falvai a szomszédos településekkel*⁵⁸

Derenk

Derenk lakosságának 18. századi kipusztulásáról és a lengyelek (gorálok) megtelepedéséről így emlékezett meg Bél Mátyás: „Az 1710. esztendőben, amidőn ezeken a részeken igen kegyetlenül dühöngött a pestisjárvány, csaknem az összes lakosát elragadta a halál és pusztán maradt a helység. A legutóbb elmúlt néhány esztendőttől fogva azonban valamely lengyelek lakják, akiket az éhínség kényszerített arra, hogy elvándoroljanak Lengyelország határrészeiről és a mondott helységben telepedjenek meg.”⁵⁹ Vályi András és Fényes Elek is *magyar-tót* faluként írta le,⁶⁰ melynek azonban nyelvjárása és kultúrája alapján bizonyítható a lengyel eredete,⁶¹ jöllehet Bidermann a szepesi gorálokat elruténesedett etnikai

⁵⁸ Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) Térképtár, TA 4678. A térképet Szalaky Gábor, a szadvári Esterházy-uradalom földmérőmérnöke kiigazításaival adta ki Görög Demeter 1805-ben. (Színes nyomatos, kicsinyített kiadása: Papp-Váry–Hrenkó 1990: 171.)

⁵⁹ Bél 2002: 103. Jellemzése végén még számunkra fontos információkat közöl Bél: „A lakosok a római katolikus hitvallást követik; leányegyházuk a szilasi anyaegyház alá van rendelve. A helység teljes egészében a szadvári uradalomhoz tartozik.” (Bél 2002: 103.) Máshol megjegyzi, hogy a derenki föld „rossz fekvéséből következően dimbes-dombos és terméketlen”. (Bél 2002: 93.)

⁶⁰ Vályi 1796: 479; Fényes 1851: I/ 255.

⁶¹ A derenki lengyelek vizsgálatára lásd még Bödi Erzsébet, Ewa Krasińska és Ryszard Kantor, valamint Rémiás Tibor kutatási eredményeit. A derenkiek kitelepítésére és a falu romközséggé válására lásd Dénes 1983: 127–130. A derenkiek történetének és kultúrájának monografikus igényű feldolgozása: Krasińska–Kantor 1988. Önazonosságuk bizonytalanságaira lásd Bödi 1979: 112.

csoportként említette a 19. század utolsó harmadán, Hodinka pedig következetesen a rutének közé sorolta őket.⁶²

A vizsgált hat nemzeti település közül Derenk őrizte meg és tartotta fenn a legarchaikusabb formáját a nemzeti településszerkezetnek. A nemzeti tömbök és bokrok zártsága szembeűnő, ahol – egy-két kivételtől eltekintve – *más helybeli nemzetségek férfi leszármazottaival nem találkozunk* az 1869. évi lajstromokon, amelyek segítségével szépen felvázolható a településen belül elkülönülő, egy-egy nemzetséghez vagy nagyobb családhoz tartozó belső telkek együttese (2. táblázat). *Vők szinte kizárólag csak a településen kívülről érkeztek, mert így nem veszélyeztették a nagyobb derenki nemzetségek családjainak tulajdoni egységét és öröklési gyakorlatát.*

A lengyel (gorál) telepesek leszármazottai által lakott települést a lokális endogámia magas foka (52,4%) jellemezte a 19. század utolsó harmadán. (Lásd a 3. táblázat adatait.) A 105 derenki házasságból 55 esetben mindkét házaspár helybeli volt. Ezt részben az etnikai-felekezeti endogámia, részben pedig a gazdasági lehetőségek népességnövekedéssel párhuzamos beszűkülése magyarázza.

A házasság révén betelepülő férfiak közül (10 fő) ketten lengyel etnikumú területről érkeztek („Lengyelország” és „Galícia” bejegyzéssel), ketten a Torna megyei Szentandrásról, ketten a szomszédos Szögligetről, egy-egy pedig a Szepes megyei, ruszinok lakta Porácsról (Vereshegy), illetve a Torna megyei Almásról és Lucskáról, valamint a Borsod megyei Telekesről költözött Derenkre – tehát felerészben az etnikai szál, felerészben pedig a felekezeti kapcsolat volt a meghatározó. A vők „importja” azonban a legnagyobb létszámú nemzetségek közül is csak néhányra volt jellemző: a Bubenkokra, Rémiásokra és Vadákra (Voda). Közülük a Rémiás és a Vada nemzetség rokon ágazatainak egymás közötti házassága is megállapítható a lajstromokból. A Rémiás és a Vada nemzetségek néhány tagjának az 1869. évi lajstromból feltárható rokonnal kötött házassága az etnikai és felekezeti endogámia uralkodó gyakorlatának beszűkülésével magyarázható. Míg ez a kisebb nemzetségeknél illetve családoknál nem jelentett ilyen problémát, addig a nagyobb létszámú nemzetségek ágazatainak családjainál már sokszor csak a településen kívüli házastárs jöhetett szóba a nemzeti házassági exogámia fenntartásához. Az egyes családoknál a fiú utódok hiánya és a nemzeti bokrok helybeli nemzetségek férfi tagjaitól való elzárkózása vezetett esetenként a nemzeti exogámia feladásához, a nemzetségek ágazatainak rokon házasságaihoz. Ez feltehetően igen szoros összefüggésben állt a nemzetségekhez tartozó családok vagyonának (elsősorban a föld, ház, állatállomány) nemzeti belül tartásával, a nemzetség családjai és jövő generációi lételemzésével, a státuszreprodukcióra való törekvéssel, valamint egy erős etnikai alapú nemzeti azonosságtudattal.

⁶² Bidermann 1862: 95; Hodinka 1909: 73.

1. ábra

*Nemzetiségen belüli rokon házasságok Derenken az 1869. évi lajstrom alapján*⁶³

hsz	lf	lsz	csal.név	ker.név	nem	sz.év	f	st	hivatás	foglalk.	szh1	szh2
4	1	1	Juhász	András	f	1820	k	hs	földműves	önálló	Torna	Szögliget
4	1	2	Gogalya	Erzsébet	n	1816	k	hs	háztar. vezető	önálló	Torna	Derenk
4	1	3	Rémiás	András	f	1840	k	hs	földműves		Torna	Derenk
4	1	4	Rémiás	Anna	n	1842	k	hs	háznál segítő		Torna	Derenk
4	1	5	Rémiás	János	f	1844	k	hs	földműves		Torna	Derenk
4	1	6	Hudi	Mária	n	1852	k	hs	háznál segítő		Torna	Derenk
4	1	7	Rémiás	Mária	n	1866	k				Torna	Derenk
4	1	8	Rémiás	Anna	n	1869	k				Torna	Derenk
4	1	9	Rémiás	Katalin	n	1810	k	öz	napszámos		Torna	Derenk
4	1	10	Rémiás	András	f	1850	k	nt	napszámos		Torna	Derenk
40	1	1	Rémiás	Péter	f	1814	k	hs	földműves	önálló	Torna	Derenk
40	1	2	Fekete	Anna	n	1814	k	hs	háztartást	önálló	Torna	Falucska
40	1	3	Rémiás	István	f	1840	k	hs	földész		Torna	Derenk
40	1	4	Hudy	Erzsébet	n	1841	k	hs	házi segéd		Torna	Derenk
40	1	5	Rémiás	János	f	1844	k	hs	földművelő		Torna	Derenk
40	1	6	Rémiás	Anna	n	1850	k	hs	házi segéd		Torna	Derenk
40	1	7	Rémiás	Anna	n	1867	k				Torna	Derenk

A lokális házassági exogámia tehát elsősorban a derenki férfiak és a nem derenki születésű nők házasságaiban és derenki megtelepedésében nyilvánult meg (27 házasság). Ezek közül mindenképpen figyelmet érdemel a szentandrási arák mintegy 20%-os aránya (5 fő), míg más településekről általában csak 1-2 házasságot kötöttek a derenki legények. A szentandrási családok közül elsősorban néhány család, így pl. a Krajnyákok építettek ki szoros házassági kapcsolatrendszert a derenkiekkel: a lajstromokon található közülük két házas nő és két özvegyasszony is. A derenkiek és a szentandrásiak közötti házassági kapcsolatok már a század első harmadában kimutathatók voltak, a szentandrási anyakönyvben 1790 és 1836 között 14 házassági bejegyzés árulkodik erről.⁶⁴ A Derenken élő, de nem derenki házas nők legnagyobb számban Torna megyei születésűek

⁶³ Az 1–6. ábrák fejlécében szereplő rövidítések: hsz = házszám, lf = lakások (lakófelek/háztartások) folyó száma, lsz = lakó személyek folyó száma, csal.név = családnév, ker.név = keresztnév, nem = a családtagok neme (f = férfi, n = nő), sz.év = születési év, f = felekezet (k = római katolikus, g = görög katolikus, r = református, e = evangélikus, z = izraelita), st = családi állapot (hs = házas, hd = hajadon, nt = nőtlen, özv = özvegy), foglalk. = foglalkozás, szh1 = születési hely, megye, szh2 = születési hely, település. Félkövérrel a háztartásfők (lakófélfők) vannak kiemelve, kurzívval a bemutatni kívánt fontosabb jellegzetesség.

⁶⁴ MOL Mikrofilmtár: A 1033.

voltak: Dobódél (2 fő), Szilice (2 fő), Szin (2 fő), Szögliget (2 fő),⁶⁵ Almás (1 fő), Falucska (1 fő), Görgő (1 fő), Hárskút (1 fő), Jablonca (1 fő), Kovácsvágás (1 fő), valamint néhány házaspár megyén kívülről érkezett, Kapalka Máriát pedig egyenesen Lengyelországból hozta feleségül Gogalya József a legnépesebb Gogalya-fészekbe (a 23. számú ház 4 háztartásában 15 fő élt 1869-ben, a lajstrom szerint két szoba és egy kamra szolgált lakóhelyiségül). Több esetben megfigyelhető a derenki nemzetiségek tagjainak házassági kapcsolata a Derenkről elszármazott, máshol megtelepedett családok leszármazottaival is (lásd pl. a Rémiások szentandrási ágazata, Szilice: Tátray, Szin: Kovács stb.).

1. táblázat

Torna megye nemzetiségi településeinek felekezeti megoszlása 1869-ben⁶⁶

Település	Teljes honos népesség	Római katolikus				Görög katolikus				Református				Izraelita			
		Összes férfi	Házaspár férfi	Összes nő	Házaspár nő	Összes férfi	Házaspár férfi	Összes nő	Házaspár nő	Összes férfi	Házaspár férfi	Összes nő	Házaspár nő	Összes férfi	Házaspár férfi	Összes nő	Házaspár nő
Derenk	451	215	102	221	103	–	–	–	–	–	–	–	–	10	3	5	3
Falucska	584	20	11	24	10	266	123	265	123	–	–	–	–	1	–	2	–
Barakony	299	52	23	74	29	93	33	67	28	1	1	3	1	4	2	7	2
Horváti	307	27	14	35	18	105	46	121	42	1	1	2	1	11	2	5	2
Rákó	390	159	75	168	80	29	17	20	11	1	1	1	1	6	2	6	2
Szentandrás	520	230	103	249	98	3	1	6	6	11	6	16	6	3	1	2	1
Összesen	2551	703	328	771	338	496	220	479	210	14	9	22	9	35	10	27	10

A felekezeti endogámia igen erős volt Derenken: 1869-ben a népszámlálási lajstromok szerint egyetlen felekezeti vegyes házasságot sem lehetett kimutatni egyedülként a hat vizsgált település közül (Torna megyében mindössze három település volt még, ahol az 1869-es lajstromok alapján nem volt felekezeti vegyes házasság: Kovácsvágás, Méhész és Kápolna, köztük a két utóbbi kétszáz fő alatti népességgel bírt csupán). Derenken a római katolikusok mellett mindössze 15

⁶⁵ A Szilashoz (Rozsnyói Püspökség), majd Szögligethez (Egri Püspökség) tartozó derenki katolikusok jelentősebb számú, az anyaegyház településéhez kötődő házassági kapcsolatai a házasságkötések anyaegyház és leányegyház közti szerveződésének jelentőségére hívja fel a figyelmet. (Lásd erre Örsi 1983: 590.) A szögligeti anyakönyv töredékes adatai is erre engednek következtetni. A század elején 1804-ben, 1805-ben és 1827-ben, majd a század utolsó harmadán 1872-ben, 1873-ban és 1876-ban is derenki férfi és szögligeti leány házasságának bejegyzései olvashatók. (MOL Mikrofilmár: A 1015).

⁶⁶ Az 1869. évi népszámlálás alapján a evangélikusok száma a vizsgált településeken olyan csekély volt (4 fő), hogy a táblázatba nem foglaltam bele őket.

izraelitát írtak össze a népszámlálás időpontjában – akik két fő kivételével távol voltak az összeíráskor –, rajtuk kívül más vallásfelekezethez tartozót nem regisztráltak. Ehhez a lokális felekezeti homogenitáshoz fogható felekezeti endogámiát a megyén belül csupán a dernői (99%) és a kovácsvágási (100%) római katolikusoknál mutathatunk ki.⁶⁷

A népszámlálási lajstromok segítségével a derenki születésű házások „kivándorlása” Torna megye 38 településén vizsgálható. A megyében máshol élő – a népszámlálás időpontjában másik településen jelenlévő – 72 derenki születésű férfi és nő közül 48-an voltak házások, amely a Derenken összeírt házasságokhoz viszonyítva mintegy 46%-ot jelentett, s ez a legmagasabb arány a vizsgált hat település közül. (Lásd a 3. táblázat adatait.) A derenki születésű házásokból 21-et Almáson írtak össze, akik közül 5 házaspár mindkét tagja derenki születésű betelepülő volt, míg a többiek részben házasságuk révén kerültek Almásra (2 férfi, 4 nő), részben pedig olyan migráns családok tagjaiként, amelyekben házasként nem Almáson született. A szomszédos települések közül Körtvélyesen 5, Szinben 5, Görgön 4, Szögligeten 2, Szilason 1 derenki házast vettek lajstromba 1869-ben. A környező településekre való kiköltözés részben a beházasodás, részben munkavállalás révén jellemző vonása volt a derenki területi mobilitásnak.

A népességnövekedés és az öröklési gyakorlat együttesen csökkentette a derenki nagyobb nemzetiségek létalapját. A Bubenkok, Gogalyák, Rémiások és a Zubriczkiak közül többen áttelepültek a szomszédos falvakba. A Bubenko nemzetiség derenki családjai közül mindegyik háztartásfőt 2, 4 vagy 5 ígásállattal bíró módosabb birtokos gazdaként („földművelő önálló”) tüntettek fel az 1869-es lajstromokon, melyet az 1867-es közmunka-összeírások is megerősítenek.⁶⁸ A falun kívül (Görgön és Almáson) megtelepedett három házas férfi közül kettő uradalmi cselédként, egy pedig napszámosként lett a lajstromba bejegyezve, láthatóan nem voltak képesek „idegenben” a státuszreprodukción, nem tudtak tulajdonosként meggyökeresedni. A Gogalyák között, a gazdák mellett már három zsellér háztartást is (napszámos önálló, illetve a közmunka-összeírásban zsellér) számba vettek Derenken a 19. század utolsó harmadán, az ő településen kívül megtelepedett házas férfi tagjaik Almáson voltak pásztorok 1869-ben. A Rémiás nemzetiség ágazatainak tagjai a módos birtokos parasztsághoz tartoztak Derenken (csak egy Rémiás háztartásfő volt napszámosnak összeírva, a többi mind gazdának), a falun kívül élő két házas férfi rokonuk közül azonban csak József (sz. év: 1834) tudott birtokos gazdává válni özvegy apja (Rémiás József, 1800) almási gazdaságában, de feleséget még ő is a szentandrásai Krajnyákok közül hozott magának (Krajnyák Mária, 1835); a másik házas férfi, Rémiás János (1834)

⁶⁷ Pozsgai 2006. – A házasságuk révén Derenkre költöző nők közül néhány esetben gyaníthatóan, egy esetben pedig bizonyíthatóan a házasság előtti áttérés biztosította a házasként felekezeti azonosságát: az 1814-ben Falucsán született Fekete Anna nemzetiségének minden tagja görög katolikus volt, viszont a lajstromon már római katolikusként szerepel (lásd az 1. ábrát).

⁶⁸ ŠOBA KE, TŽ I. 1778–1850 (1867): megyei közmunka-összeírások településenként (1862–1868/69).

Szinben volt uradalmi kocsis a népszámlálás időpontjában. A derenki Zubriczkiak a legmódosabb gazdák közé számítottak 1869-ben, s ők voltak az egyedüliek, akik szemlátomást Derenken kívül is képesek voltak megőrizni birtokos paraszti státusukat. Már az is feltűnő, hogy a három körtvélyesi és egy almási háztartásban élő négy házas férfi és családtagjaik együttesen nagyobb létszámot jelentettek (20 fő), mint az anyaközségben lévő két háztartásban élő atyafiság (15 fő). Közülük csak az Almásra költöző Zubriczki Andrásnak (1822) volt derenki felesége (Rémiás Anna, 1832), a körtvélyesi István (1826) és József (1843) hárskúti, András (1834) pedig jabloncai párt választott.

Derenk házassági társközségének Szentandrás tekinthető, különös tekintettel a derenki nemzetségek szentandrásai ágazataira, de a telepeskirajzás centruma már a lényegesen nyitottabb Almás, valamint kisebb részben Körtvélyes és Szin voltak.

Falucska

A legezártaabb fekvésű Torna megyei települést, Falucskát Bél szerint a „németek Pungnerhau-nak, a rutének pedig, akik ezt a félreeső helyet lakják, Hacsavának nevezik, valamennyien a Keglevichek birtokjogai alá tartoznak.”⁶⁹ Vályi *tót faluként* írta le, melynek a „lakosai ó hitűek”, Fényes pedig *orosz* falunak 645 görög katolikus lakossal.⁷⁰ Falucskát Bidermann azoknak a településeknek a csoportjába sorolta, amelyeket eredetileg német telepesek hoztak létre, de az „újabb időben” népességük a beáramló, nagyobb létszámú rutén közösségbe olvadt.⁷¹

A legnagyobb arányú lokális endogámia (83%) Falucskán volt kimutatható az 1869. évi népszámlálás időpontjában (135 házasságból 112 helybeli születésű felek között jött létre). Itt mindössze 14 házaspár települt be házassága révén a településre a lajstromok szerint (11%), közülük a kis esetszám ellenére is feltűnik,

⁶⁹ Bél 2002: 74.

⁷⁰ Vályi 1796: 634; Fényes 1851: II/5. Fényes adata a lakosság számáról, mint sok más település esetében, itt is túlzó.

⁷¹ Bidermann 1862: 11. Itt említi meg, hogy ezeknek a településeknek a korábbi, német megnevezéseit ismerjük, s mindnél fel is sorolta, Falucskánál Vályival egyezően a *Bagnerhay* nevet adta meg. Lásd még Vályi 1796: 634.: „Falutska, más néven Bodnár-vágása, *Bagnerhay*, Hatsava”. – Az egykori bodnár-vágási németek beolvadásának nem sok nyoma maradt a 19. század utolsó harmadára, hisz Falucska homogén görög katolikus település volt ekkor, a nagyobb családok, nemzetségek névanyagát vizsgálva pedig legfeljebb egy-két esetben valószínűsíthető a kapcsolat a német ősökkel (pl. Werner > Vernár > Bernár > Bernáth). A magyarnak tekinthető négy családnév (Fekete, Gábor, Magyar, Pacsai) többsége feltehetően a falucskai rutének magyar asszimilációjának eltérő stációt jelzi (pl. Cservenyi–Fekete). A 15. századi feltételezett rutén betelepülés időszakából már vannak a nyomai a település elnéptelenedésének, amennyiben az 1410. május 25-ei oklevélben szereplő Bognár-vágást azonosíthatjuk Bodnár-vágással, a későbbi Falucskával: „...ad facies predicti Castri Torna et Ciuitatis similiter Torna vocatarum ac Tributi in eadem exigi consueti necnon villarum Wdwarnyk Luchka Barka Saybylise *Bognarvagasa alio nomine vyfalu deserta...*”. (*Hazai Okmánytár*, 307. – kiemelés tőlem: P. P.)

2. táblázat

*A népesebb paraszti nemzetiségek és családok*⁷²

Folyó szám	Település	A nemzetiség (család) neve	Felekezet	Háztartások száma	Házasságok száma	Létszám	Településen belüli arány		
1	Derenk	Bubenko	rk	7	9	52	56,1%		
2		Gogalya	rk	6	9	32			
3		Hudy	rk	4	2	18			
4		Kováts	rk	6	7	34			
5		Kusztván	rk	3	5	21			
6		Rémiás	rk	9	14	56			
7		Vada	rk	5	7	25			
8		Zubriczki	rk	2	3	15			
Derenk össz.			–	42	56	253			
1	Falucska	Bernáth	gk	6	4	25	63,5%		
2		Cservenyi	gk	4	3	17			
3		Fekete	gk	4	3	16			
4		Gábor	gk	14	14	50			
5		Hodermarszki	gk	18	19	68			
6		Karcsák	gk	3	4	17			
7		Koleszár	gk	11	12	44			
8		Magyar	gk	8	5	33			
9		Pacsai	gk	5	4	15			
10		Spak	gk	14	9	42			
11		Zvirinszki	gk	6	5	26			
12		Zserenga	gk	6	5	18			
Falucska össz.			–	99	87	371			
1	Barakony	Bigus	rk	9	9	48	57,0%		
2		Csukerda	gk	4	6	27			
3		Fancsalszki	gk	8	6	36			
4		Iroczi	gk	3	5	15			
5		Tóth	rk	6	5	30			
6		Viszlavszki	gk	3	3	15			
Barakony össz.			–	33	34	171			
1	Horvát	Árvai	rk	3	3	13	30,6%		
2		Cservenyák	gk	5	3	26			
3		Hegedűs	gk	5	6	24			
4		Juhász	gk	3	3	14			
5		Pallai	gk	4	4	17			
Horvát össz.			–	20	19	94			
1		Rákó	Burinda	rk	5	6		21	54,8%
2			Dudás	gk	9	11		31	
3			Fülep	rk	6	9		31	
4			Jakab	rk	3	2		9	
5			Kállai	rk	5	7		30	
6	Kis		rk	4	3	12			
7	Kovács		rk	4	5	13			
8	Majancsik		rk	3	2	6			
9	Rohály		rk	4	4	18			
10	Szabados		rk	9	11	36			
11	Tóth		gk	4	6	20			
Rákó össz.			–	56	66	227			
1	Szentandrás	Breznai	rk	7	7	25	54,0%		
2		Bozsnayák	rk	6	6	30			
3		Gregovszki	rk	13	14	63			
4		Gulya	rk	4	4	14			
5		Hegedűs	rk	4	3	14			
6		Krajnyák	rk	3	4	18			
7		Pacsai	rk	8	7	29			
8		Rémiás	rk	8	5	27			
9		Somodi	rk	5	5	25			
10		Turcsik	rk	7	7	36			
Szentandrás össz.			–	65	62	281			

⁷² Azokat a nemzetiségeket illetve családokat foglaltam a táblázatba, amelyek elérték vagy meghaladták a 15 főt illetve a 3 háztartást az 1869. évi lajstromok szerint.

hogy magasabb volt a nem falucskai születésű férjek száma (9 fő), mint a feleségeké (5 fő). Az együttvándorló, a településen letelepedő migráns házaspárok aránya is itt volt a legalacsonyabb (6,6%). A 3. és a 4. táblázat adatai alapján mindenképpen a legzártabb település képe bontakozik ki. Derenk után a feleségi vegyes házasságok aránya is itt a legalacsonyabb (6,6%). Meglepően alacsony volt a megyében máshol élő házások száma: mindössze 6 férfi és 3 nő (6,6%), amely a 6 település átlagának csak mintegy az ötöde.

Az eddigiekből is következik, hogy a nagyobb nemzetségekhez tartozó családok tagjainak a részaránya meghaladja a település teljes honos népességének a 60%-át (2. táblázat). A nemzetségi exogámia fenntartásához itt a derenkítől lényegesen eltérő gyakorlat alakult ki. A lokális endogámia ilyen magas foka mellett nem lehetett megőrizni a nemzetségi tömbök zártágát, s a patrilocális legalább részbeni feladására kényszerültek. Falucskán a vők beköltözésével megtört a nemzetségi blokkok homogenitása, de így továbbra is fenntartható maradt mind a nemzetségi exogámia, mind pedig az igen erős, etnikai alapú lokális endogámia.

A vőség intézményének és a vők településen belüli „multilaterális áramlásának” szemmel látható gyakorlata alakult ki Falucskán, amely a nemzetségi transzmissziós stratégia részét képezte. Az 1869. évi népszámlálási lajstromok alapján 22 vő jelenléte volt megállapítható valamelyik helybeli nemzetségnél vagy családnál. Közülük mindössze 6 született a településen kívül: négyen a Gömör megyei Uhornán, ketten pedig Szepes megyei településeken. A nagyobb falucskai nemzetségek között 7 ilyen kapcsolat mutatható ki (kurzívval jelölve a vő nemzetségét): Cservenyi–*Hodermarszki*, Fekete–*Hodermarszki*, Gábor–*Magyar*, Gábor–*Zvirinszki*, Hodermarszki–*Koleszár*, Hodermarszki–*Gábor*, Zvirinszki–*Fekete*. A népes nemzetségek és a kisebb családok közötti ilyen irányú kapcsolat szintén a rokoni házasságok elkerülését, a nemzetségi exogámia fenntartását célozhatta (9 esetben): Matylák–*Spak*, Fekete–*Mihók*, Hodermarszki–*Zserenga*, Bernáth–*Kurucz* (itt 2 vőt is ugyanabból a családból fogadtak a Bernáthok), Hodermarszki–*Varga*, Mihók–*Hodermarszki*, Poráczki–*Zvirinszki* (valamint a két kisebb falucskai család közti kapcsolat: Stosák–*Pavuk*). Egyetlen egyszer sem fordult elő, hogy vők ugyanabból a két nemzetségből (családból) mindkét relációban jelen legyenek, azaz mintánkban sem arra nincs példa, hogy a Gáboroknál *Hodermarszki* nemzetségbeli vő legyen, sem arra, hogy Hodermarszkiak a Mihók családból hoztak volna lányuknak férjet. A kétirányú vőségi kapcsolatok révén ugyan a vagyoni kiegyenlítődség viszonylag direkt módon valósulhatott volna meg – erre hosszabb időtávon bizonyára lennének is példák –, de ez igen gyorsan a „mindenki rokon mindenkivel” helyzetéhez, a házassági piac közeli rokonokkal való telítődéséhez és belterjessé válásához vezetett volna. A falucskai nemzetségi exogámia gyakorlatának és a nemzetségek egymás közti házassági kapcsolatainak részletes feltárása azonban még további kutatásokat igényel.

2. ábra

Néhány az uhornai származású házastársak közül Falucsán, 1869

hsz	lf	lsz	csal.név	ker.név	n.	sz.év	f	st	hivatás	foglalk.	szh1	szh2
13	1	1	Sztopka	Mátyás	f	1829	g	hs	földbirtokos	tulajd.	Gömör	Uhorna
13	1	2	Matylák	Zsófia	n	1821	g	hs			Torna	Falucska
13	1	3	Sztopka	Mária	n	1857	g	hd			Torna	Falucska
13	1	4	Sztopka	Mihály	f	1864	g	nt			Torna	Falucska
86	1	1	Magyar	Dániel	f	1832	g	hs	napszámos		Torna	Falucska
86	1	2	Prunmán	Mária	n	1832	k	hs			Gömör	Uhorna
86	1	3	Magyar	Erzsébet	n	1860	g	hd			Torna	Falucska
86	1	4	Magyar	Mária	n	1863	g	hd			Torna	Falucska
86	1	5	Magyar	Zsófia	n	1866	g	hd			Torna	Falucska
89	1	1	Kovács	Jánosné	n	1804	g	öz	napszámos		Torna	Falucska
89	2	1	Oravecz	Mihály	f	1842	k	hs	napszámos		Gömör	Uhorna
89	2	2	Kovács	Erzsébet	n	1845	g	hs			Torna	Falucska
89	2	3	Oravecz	Anna	n	1867	g	hd			Torna	Falucska
90	1	1	Oravecz	Pál	f	1804	k	hs	napszámos		Gömör	Uhorna
90	1	2	Fekete	Ilona	n	1815	g	hs			Torna	Falucska
90	1	3	Oravecz	Mihály	f	1855	g	nt			Torna	Falucska

A lokális exogámia vizsgálatánál mindössze 14 házasság vizsgálatát kell elvégeznünk. Az első szembeötlő vonása a falucsikaiak nem helybeliekkel kötött házasságainak, hogy mindössze egy esetben volt megyebeli a házaspár, egy Horvátiról származó ara személyében. A többi 13 esetben megyén kívülről, Gömörből, Szepesből és Sáros megyéből érkezett a vőlegény illetve a menyasszony. A másik figyelemreméltó vonása a nem falucsikai házastársak összetételének a Gömör megyei Uhornáról származók magas aránya: 4 férfi és 4 nő érkezett a Gömör megyei településről. Rajtuk kívül hárman Szepes megyéből (Holomnica/Holló Lomnic, Jakabfalva, Porács), egy a közeli Abaúj megyei Felsőmecenzeffről, egy pedig Sáros megyéből származott. Nők a megyén kívülről tehát egyedül Uhornáról települtek be Falucsikára, míg férfiak más településekről is származtak, de mintegy felerészben ők is Uhornáról érkeztek. Gyanítható, hogy Uhorna fontosabb szerepe mögött nemcsak a relatív közelsége rejlik, hisz megyebeli és megyén kívüli települések közül több is volt, amely közelebb feküdt nála. Mivel magyarázható a szomszédos településektől való elzárkózás? Az uhornai származású házaspárok vizsgálata nem visz közelebb a megoldáshoz, hisz a nyolcból hatan római katolikusok voltak, így házasságaik a falucsikai görög katolikusokkal felekezeti vegyes házasságokként jöttek létre. Márpedig egy ennyire bezárkózó településnél, amely felekezeti szinten is rendkívül homogén, kell valamilyen oknak lenni, hogy miért nem a megyebeli görög katolikus ruszinokkal (Barakony, Horváti)

vagy a szomszédos megyebeli és megyén kívüli települések (a két Mecenzéf⁷³) lakóival építettek ki szorosabb házassági kapcsolatokat. Szemmel láthatóan a felekezeti köteléknél erősebb szálakkal kapcsolódtak a falucskaiak Uhornához. Ezt erősíti az is, hogy a házásokon kívül még két uhornai származású özvegyasszony és két nőtlen szolga is szerepel a népszámlálási lajstromokon. A 12 fő közül a két özvegy és a 2. ábrán is látható Oravecz Pál 1820 előtt született, tehát bizonyíthatóan nem új keletű kapcsolatról van szó. Az összes nem falucskai születésű, de Falucskán összeírt személynek (leszámítva belőlük a migráns házaspárokat) több mint negyede (27,3%) uhornai volt. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy miért lehetett Falucskának Uhorna a *társközsége*?

Gömör megye neves monográfusa, Ila Bálint szerint Uhornát rutén vlachok alapították a 15. század első harmadán, akiknek a kovácsvágási rutén soltész volt a főbírájuk, és fő megélhetési forrásuk a juhászat volt.⁷⁴ Ila az okleveles anyag alapján megkülönböztette eredet szempontjából a zempléni és a gömöri–szepeesi–sárosi ruténséget. Ez utóbbiak, s így a gömöri vlach-pásztorok is, a lengyelországi és galíciai ruténségből váltak ki, s telepedtek le a csetneki és krasznahorkai erdőségekben.⁷⁵ Falucska eredete ugyan még nem kellően tisztázott, de a 15. századi megtelepedés és a vlach-pásztorokodás, a juhászat alapján valószínűsíthető,⁷⁶ hogy a tornai rutén népesség alaprétege a gömörivel azonos eredetű.⁷⁷ Falucska és Uhorna viszonylag szoros kapcsolata feltehetően összefüggésben áll az egykori megtelepedés emlékével, még akkor is ha időközben Uhornán a népesség részben kicserélődött, s elszlovákosodott (a 12 Falucskán élő uhornaiból négyet Oravecznek hívtak, akik először a 18. század elején bukkantak fel az uhornai adózók között⁷⁸). Ez magyarázhatja a kapcsolatok szinte teljes hiányát a Torna megyébe később – feltehetően máshonnan – betelepülő görög katolikus ruszinokkal (Barakony, Horváti) és Uhornán kívül a Szepességbe és Sáros megyébe mutató házassági kötelékeket. A falucskai és uhornai etnikai közösséget néhány olyan 16–17. századi uhornai családnév is alátámasztja, akiknek viselői mint helybeli születésűek az 1869. évi falucskai lajstromon is fellelhetőek voltak:

⁷³ A falucskai munkavállalás a közeli, igen jelentős ipari központban, Alsómecenzéfen, meglepően kismértékű volt a 19. század közepén: mindössze két falucskai szolga található az 1857. évi népszámlálás „Idegenek táblájá”-ban (MOL Mikrofilmtár: C 1744).

⁷⁴ Ila 1969: 145.

⁷⁵ Ila 1976: 180–181.

⁷⁶ Erről tanúskodnak a 17. századi urbáriumok is. A pásztorkodás, a földesúri juhállomány tartása, a juhsajt mint ajándék és a saját birkáik utáni tized mind-mind a pásztorelétmódról árulkodik. (MOL UC 101: 24. – 1621. április 25.)

⁷⁷ Ezt támasztja alá az első, 1426-ból származó, a gömöri vlach-pásztorok kártételeit felpanaszló okleveles forrás is, amelyben megemlítik, hogy a Bebekek telepítették a vlachokat a csetneki erdőségbe. (Ila 1976: 177.) Ugyanebben az időben a Csermosnya-völgy települései (Hárskút, Dernő és Kovácsvágás) és feltételezhetően a Bodnárágás-Falucska körüli kiterjedt bodócai és sűgői erdőségek (lásd a 2. téképet) ugyancsak a Bebekek birtokában voltak. (Engel 1989: 141–144.) A falut Barakonytól és Horvátitól eltérően Bél sem mondja új telepítésűnek. (Bél 2002: 74, 97.)

⁷⁸ Ila 1969: 146.

Fekethe Rycz (1578)–*Fekete*, Poraczkj (1698)–*Poráčzki*, Rudnay (1614)–*Rudna*, Stassek (1621)–*Stosák*, Rusznak (1599)–*Rusznák*.⁷⁹ Ezek a nyomok arra utalnak, hogy az egykori közös vlach megtelepedésnek és a közös származásnak a tudatán túl egészen az újkorig fennmaradt Uhornán is egy kontinuus rétege a rutén vlach pásztorok leszármazottainak, akikkel a lényegesen elzártabb és feltételezhetően kontinuus népességű falucskaiak hagyományosan szoros kapcsolatot tartottak fenn. A 19. századi házasságok vizsgálata azt mutatja, hogy ez a kötelék idővel lazulhatott, s az uhornai telepesek újabb, nem rutén és katolikus rétegeire – Uhorna egészére mint társközségre – is kiterjedhetett, rést ütve az igen erős etnikai és felekezeti endogámián.

A Falucskán kívül, de Torna megye valamelyik településén élő falucskai származású házas férfiak és nők (6 férfi, 3 nő) száma igen csekély volt (6,6%), de néhány következtetés megfogalmazására mégis alkalmasak. A hat házas férfi közül öten – köztük két Stosák és egy Poráčzki (!) – pásztorok illetve juhászok voltak (4 uradalmi, egy pedig községi cselédként), egy pedig napszámos zsellérként volt bejegyezve. Közülük egynek sem volt falucskai származású a felesége, s párválasztásukat szemmel láthatóan meghatározta a munkavállalással járó vándorlás. Figyelemreméltó, hogy hatuk közül három katolikus nővel kötött házasságot, amely arra utal, hogy a Falucskán kívüli házasságkötéseknél a felekezeti endogámia szerepe lényegesen kisebb jelentőségű lehetett.

A bemutatott falucskai házassági gyakorlat és a nemzeti stratégiaik együttesen tehát még a 19. század második felében is biztosították a nemzeti exogámiát egyfelől, másfelől az etnikai és felekezeti endogámia fenntartását. A „nyitás” szükségessége azonban elkerülhetetlen volt, ezt a felekezeti vegyes házasságok fokozatosan növekvő mértéke is megerősíti (4. táblázat), s erre utalhat a Koleszár nemzetségen belüli rokon házasság is az 1860-as évek elejéről (Koleszár György és Koleszár Erzsébet között).

Barakony és Horváti

Barkonyt (Tornabarakony) és Horvátit (Tornahorváti) is Bél Mátyás úgy írta le mint újonnan telepített falvakat. Barakonyt így jellemezte: „... a sokáig pusztán állott helységet gróf Gyulay – akinek örökös birtoka – népesítette be újra nemrégiben a ruténok egy telepének az ideköltöztetésével”.⁸⁰ Horvátiról pedig a következőképpen tudósított: „Amidőn a vidéket a törökök és a tatárok dúlták, sokáig pusztán hevert, míg végül a Keglevichék – akiknek birtokában van – gondoskodásából az elmúlt évszázadban az oroszoknak egy telepe létesülvén itt, ismét lakni kezdték.”⁸¹ Bél krónikájában Horvátiról is közli, hogy rutének lakják. Vályi mindkét települést *tót* falunak nevezi, Fényesnél Barakony *orosz*,

⁷⁹ Ila 1969: 146–147.

⁸⁰ Bél 2002: 90, 101.

⁸¹ Bél 2002: 79.

Horváti pedig az *orosz-magyar* besorolást kapta.⁸² A 19. század közepén, az 1850. évi népszámlálás adatai szerint (lásd a Függelék adatait) Barakony népességének több mint fele vallotta magát ruténnek (53,6%, 141 fő), magyarnak pedig 41%-a (108 fő). Horvátiban viszont a település lakóinak túlnyomó többsége (94,4%, 270 fő) ruténnek vallotta magát, s mindössze öten voltak magyarnak bejegyezve (1,7%). A vegyes etnikumú megjelölés e szerint inkább Barakonyra lett volna megalapozott a 19. század derekán.

A két település hasonló nagyságú volt, s mindkettő a kisebb népességű Torna megyei falvak közé számítható. Horváti Derenkhez és Falucskához hasonlóan a Felső járáshoz tartozott, míg Barakony az Alsóhoz.

Barakonyban a nemzeti fiági homogenitásának megőrzésére irányuló törekvés mellett néhány nemzetség illetve család közti házassági szövetség is kimutatható. Mindössze hét esetben lehetett barakonyi nemzetségek családjainál a vők jelenlétét biztosan megállapítani az 1869. évi népszámlálási lajstromok alapján. Három közülük helybeli családok leszármazottja volt, és a jelentősebb barakonyi nemzetségek egy-egy családjánál írták össze őket: Bigus–*Viszlavszki*, Fancsalszki–*Szemán*, Iroczi–*Rohoszki*. A helybeli vők mindegyike 1820 előtt született, míg a Barakonyon kívülről érkező 4 fő mind a harmincas-negyvenes években.

3. ábra

A Csukerda nemzetség egyik családjának vejei Barakonyban 1869-ben

hsz	lf	lsz	csal.név	ker.név	n.	sz.év	f	st	hivatás	foglalkozás	szh1	szh2
31	1	1	Bigus	Anna	n	1821	k	öz	föld- művelő	gyerekekkel gaz- daságot folytatja	Torna	Barakony
31	1	2	Csukerda	Mária	n	1843	g	hs		segéd a gazdaságnál	Torna	Barakony
31	1	3	Csukerda	Teréz	n	1845	g	hs		segéd a gazdaságnál	Torna	Barakony
31	1	4	Csukerda	Anna	n	1856	g	hd			Torna	Barakony
31	1	5	Szkibo	János	f	1838	g	hs	2 sz. férje	segéd a gazdaságnál	Abaiúj	Jánok
31	1	6	Szkibo	János	f	1866	g	nt			Torna	Barakony
31	1	7	Szkibo	József	f	1869	g	nt			Torna	Barakony
31	1	8	Tricsko	János	f	1843	g	hs	3 ik sz. férje	segéd a gazdaságnál	Borsod	Martonyi
31	1	9	Tricsko	Borbála	n	1869	g	hd			Torna	Barakony

Horvátiban a jelentősebb nemzetségek és családok egymás közötti házasságai gyakoriaknak mondhatók. A nemzetségek térbeli elkülönülése még ugyan fel-tártható a lajstromokból, de a homogén nemzeti tömbök már széttöredeztek,

⁸² Vályi 1796: 120, 1797: 193; Fényes 1851: I/ 89, II/ 118.

mert a beházasodó vők családjai közbeékelődtek. Az 1869. évi népszámlálás időpontjában ugyan csak 6 vőt lehetett biztosan kimutatni, de közülük 4 nem Horvátból származott, hanem három esetben Borsod megyei településekről (Irota, Szakácsi, Viszló), egy esetben pedig Barakonyból.

Feltűnő, hogy milyen nagy arányú a magyar névanyag az 1869. évi horvát lajstromokban. Egy századdal korábban ez még nem volt dominánsnak mondható. Az 1764. évi egyházi összeírás szerint még a háztartásfők névanyagának csak kevesebb mint harmada volt magyar (12 a 41-ből), az úrbéri tabella (1771) családneveinek azonban már a fele (21 a 41-ből).⁸³ A névanyag összetételének változásából azonban döntő következtetést még nem lehet levonni az asszimiláció fokozataira vonatkozóan. A nemzetiségek fiági tömbjeinek a felaprózódása, s a nemzeti szervezeten nagyfokú meggyengülése illetve felbomlásának a folyamata azonban igen előrehaladott volt az 1869-es népszámlálás időpontjában, sőt felveti annak a kérdését, hogy nem inkább egy folyamatos, hosszú időn keresztül tartó ruszin betelepülésről volt-e szó? (Vö. a 2. táblázat adataival.)

A barakonyi és a horvát ruszinok egymás közti házassági kapcsolatainak gyakorisága nem múlta felül a két településnek más, jelentős részben megyén kívüli településekkel létesített ez irányú kapcsolatait. Ez újabb kérdéseket vet fel a barakonyi és a horvát ruszinok eredetét illetően. Barakony az összes település közül kitűnik a lokális endogámia alacsony fokával (30,5%). Itt mutatható ki mind az exogám házasságok (45,8%), mind a betelepülő migráns házaspárok (23,7%) legnagyobb aránya (3. táblázat). Barakonyban tehát – egyedülként a hat település közül – a lokálisan exogám házasságok lényegesen felülmúlták az endogámokat, s a felekezeti vegyes házasságok aránya is itt volt ekkor a legmagasabb (28,8%). A helybeli születésű házaspárok 18 házasságából 8 jött létre görög katolikusok, s mindössze 2 katolikusok között (!), s további nyolc vegyes házasság volt a római és a görög katolikus felekezetek között.

A névanyag elemzése alapján megállapítható, hogy Barakonyban ugyan a helybeli két nagyobb etnikai csoport, a görög katolikus ruszinok és a katolikus magyarok közötti házasságok sem voltak ritkák ugyan (számuk megegyezett a görög katolikus ruszinok lokálisan endogám házasságaiéval), de az etnikai-felekezeti különbségek a lokális exogámiát erősítették, mégpedig elsősorban a nem barakonyi születésű nők beházasodása révén. A 4. táblázatból látható, hogy Barakonyban az 1830 előtt született házas férfiak két korcsoportjának házasságaiban még nem volt beházasodó férfi kimutatható. Barakonyban mindössze két nagyobb katolikus magyar nemzetiség volt (a Bigusok és a Tóthok), akik a nemzeti exogámia fenntartása miatt túlnyomórészt a falun kívülről hoztak katolikus feleséget maguknak (10 fő), kisebb részben pedig nem barakonyi görög katolikus nőkkel léptek házasságra (3 fő). A katolikus arák abaúji (Keresztéte),

⁸³ Az egyházi összeírás névsorát Bodnár Mónika adta közre a Kassai Állami Körzeti Levéltár görög katolikus egyházi anyakönyvi gyűjteményéből. Lásd Bodnár 1992: 373–377. Az úrbéri összeírások tabelláira: MOL Mikrofilmár: 4266 (Horvát). Az úrbéri összeírások dokumentációját a teljes névanyaggal közreadta Rémiás Tibor. (Rémiás 2002: 212–213.)

borsodi (Galvács, Martonyi, Rakacaszend, Szentjakab), illetve tornai falvakból (Becskeháza, Görgő, Komjáti, Rákó, Szilas, Újfalú) érkeztek férjük családjához Barakonyba. A görög katolikus nők nagyobbbrészt a Borsod megyei falvakból, így Szentjakabról (2 fő), Galvácsról (1 fő), Irotáról (1 fő), Viszlóról (1 fő), illetve kisebb részben Torna megyei településekről származtak: Horváti (1 fő), Derenk (1 fő), Görgő (1 fő). A görög katolikus beházasodó férfiak Jánokon (Abaúj megye), Martonyiban és Sáros megyében (1–1 fő), a katolikusok pedig Rákón (2 fő) születtek. A 22 betelepült házaspár közül 14-en voltak római, nyolcan pedig görög katolikusok. Az előbbieket közül négynek görög katolikus, az utóbbiak közül egynek római katolikus férje volt.

3. táblázat

Lokális endogámia, exogámia és vegyes házasságok a vizsgált településeken (1869)

Település	Összes házasság (1869)	Helybeliek között	Lokálisan endogám (%)	Helybeli férfi, betelepült feleség	Helybeli feleség, betelepült férfi	Betelepült házastél összesen	Lokálisan exogám (%)	Betelepült férfi és feleség (migráns)	Migráns (%)	Felekezeti vegyes házasságok	Felekezeti vegyes házasságok (%)	Megyében máshol lakó házaspár	Megyében máshol lakó házaspár	Megyében máshol lakó házaspár	Megyében máshol lakó házaspár	Megyében máshol lakó házaspár
Derenk	104	55	52,4	27	9	36	35,2	14	13,3	–	–	25	23	48	46,2	
Falucska	135	112	83,0	5	9	14	10,4	9	6,6	9	6,6	6	3	9	6,6	
Barakony	59	18	30,5	22	5	27	45,7	14	23,7	17	28,8	5	12	17	28,8	
Horváti	63	34	54,0	13	7	20	31,7	9	14,3	16	25,4	5	15	20	31,7	
Rákó	93	55	59,1	19	7	26	28,0	12	12,9	24	25,8	16	25	41	43,6	
Szentandrás	110	55	50,0	27	7	34	30,9	21	19,1	9	8,2	14	23	37	33,3	
Összesen	565	329	58,2	113	44	157	27,8	79	14,0	75	13,3	71	101	172	33,6	

A migráns házaspárok kötötte két vegyes házasságtól eltekintve Barakonyban együttesen 15 – lokálisan endogám és exogám – vegyes házasság jött létre a két katolikus felekezet között, amelyből kilencet görög katolikus férfi kötött római katolikus nővel, hatot pedig római katolikus férfi görög katolikus nővel.

A megyében máshol élő barakonyi születésű házaspárok közül a nemzetiségi településen összeírtak együttesen több mint a felét (59%) jelentik ennek a csoportnak: Horváti (2 fő), Rákó (4 fő) és Szentandrás (4 fő). A barakonyi egyházi anyakönyvekből és a népszámlálási biztosságok ritkaságszámba menő bejegyzéseiből – aki az egyes barakonyi családoknál feltüntette a férjhez adott leányok lakóhelyét, ahol házastársukkal éltek – azt is megtudhatjuk, hogy az egyes családokat mely

megyén kívüli településekhez fűzték szorosabb házassági kötelékek.⁸⁴ A házassági térképen olyan közeli, többségében Borsod megyei települések sorakoznak, amelyek vagy nagyjából görög katolikus népességet vagy pedig római katolikus és görög katolikus népességet is tömörítettek: Debréte, Galvács, Martonyi, Meszes, Múcsony, Rakaca, Rakacaszend, Szalonna, Szentjakab,⁸⁵ illetve Torna megyében: Dobódél, Komjáti, Horváti, Rákó és Szentandrás. Ezeket mindössze néhány, az exogám házasságoknál említett településsel lehetne még kiegészíteni. Az előfordulásokat tekintve mindenképpen kiemelkednek az említett települések közül Galvács, Martonyi, Szentjakab és Viszló Borsod megyében, Dobódél, Horváti, Komjáti, Rákó és Szentandrás Torna megyében.

Horvátiban a lokális endogámiának a barakonyinál lényegesen magasabb foka összefüggésben állhatott a település homogénebb etnikai jellegével,⁸⁶ az etnikai-felekezeti endogámia nagyobb arányával (54%). A 34 helybeliek közötti házasságból 26 görög katolikus férfi és nő között jött létre, nyolc pedig vegyes házasság volt a két katolikus felekezet (öt görög katolikus férfi és római katolikus nő, három pedig római katolikus férfi és görög katolikus nő) között – római katolikus férfi és nő közti házasság nem volt kimutatható 1869-ben. A 20 lokálisan exogám házasságból nyolc görög katolikus házaspár között jött létre: a három beházasodó férfi Irotáról, Szakácsiból és Varbócról származott, az öt nőből négy Viszlóról, egy pedig Hidvégdóról. A hét exogám vegyes házasság öt görög katolikus férfi és római katolikus nő, két esetben pedig római katolikus férfi és görög katolikus nő közötti frigyét jelentett. A vegyes házasságok házaspárai közül mindössze egy viszlói görög katolikus férfi házasodott be Horvátiba, a többi hat esetben (négy római és két görög katolikus) nők települtek be a faluba. A római katolikus nők Rakacán, Somodiban, Szilason és Újfaluban születtek, a görög rítusúak Barakonyban és Falucskán. A római katolikusok közötti házasság három férfi (Torna, Bodoló, Szentjakab) és két nő (Rakaca, Hidvégdó) horváti megtelepedésével járt együtt.

A felekezeti egyenlőség 1850 és 1869 között jelentősen csökkent Horvátiban. Míg 1850-ben 270 görög katolikus mellett mindössze 9 római katolikus volt (5 magyar és 4 cigány), addig 1869-ben 225 görög katolikusra (74%) már 62 római katolikus (20%) jutott. A katolikus beköltözés tehát nagyobb arányokat öltött a 19. század közepétől, miközben a népesség száma csak kis mértékben nőtt. A lokálisan exogám házasságoknak mintegy a felében (20-ból 9 esetben) római katolikus beköltöző házaspár érkezett Horvátiba, s rajtuk kívül még három

⁸⁴ MOL Mikrofilmtár: A 4679. – A barakonyi anyakönyvi adatok 1827-től értékelhetők a házaspárok születési helyére vonatkozóan. A 19. század első felének anyakönyvi bejegyzéseiből az is kiviláglik, hogy Barakonyt és Horvátit szorosabb szálak kapcsolták össze, mint azt az 1869. évi lajstromok alapján gondolhatnánk.

⁸⁵ Ebből a csoportból Debréte és Rakaca népi vallásosságára, valamint a vallási térstrukturák szerveződésére és működésére lásd Bartha 1992: 83–93.

⁸⁶ Horváti egyházi irattárából Bodnár Mónika közölt egy részletet, amelyben a horvátiak nyelvét „csereháti-rutén”-nek jelölték meg, s ez talán a horváti ruszinok eredetéhez – és például a falucskaiaktól való elkülönülésük megértéséhez – is közelebb vihet. (Bodnár 1992: 372.)

betelepült római katolikus házaspárt – ahol a férj és a feleség is máshol született – írtak össze az 1869-es lajstromokon. A római katolikusok beköltözésével feltehetően egy azzal hasonló arányú görög katolikus kitelepülés húzódik meg a fent számadatok változása mögött. A görög katolikus kiköltözés azonban elsősorban nem a megyebeli települések felé irányult, hanem a ruszinok közeli, Borsod megyei településeire, azaz Galvácsra, Irotára és különösen Rakacára, Viszlóra. Ezt támasztja alá a Torna megye más településein élő, de Horvátiban született házas férfiak és nők vizsgálata (32 fő). Közülük 19 volt a római katolikus (6 férfi, 13 nő), s csak 11 a görög katolikus, akik azonban egy kivételével mind nők voltak (csak ketten, a Barakonyra házasodó Cservenyák Anna és Cservenyák Mária tartoztak nagyobb horvát nemzetséghez). *A felekezeti endogámia oldódása Horvátiban tehát a helybeli görög katolikus nők megyén kívüli és kisebb részben megyebeli településekre házasodásával, s a Horvátira beházasodó római katolikus nők, nagyobb részben görög, kisebb részben római katolikus horvát férfiival kötött házasságai révén valósult meg, s ez a gyakorlat egyben az asszimilációs folyamatot gyorsította nemcsak az egyének, hanem csoportok, közösségek szintjén is.*

A házassági területi mobilitásban Horvátinál – Barakonytól eltérően – meghatározhatók felekezetenként *társközségek*: a görög katolikusoknál Viszló (s kisebb részben Rakaca), a római katolikusoknál pedig Hidvégardó, amely Horvát anyaegyháza is volt.⁸⁷

Az etnikai-felekezeti endogámia 19. század második felében bekövetkező gyengülése, feltehetően szoros összefüggésben áll a település kétnyelvűvé válásával a 19. század első felében.⁸⁸ A Bódva-völgyben haladó úthoz közel fekvő Horvát falucskai szintű bezárkózását a földrajzi környezet sem tette lehetővé, s a környező magyar falvakkal való állandó gazdasági és kulturális kapcsolat is az ellen hatott.

Rákó és Szentandrás

Bél Mátyás Rákót (Bódvarákó) és Szentandrást (Tornaszentandrás) is bemutatta röviden *Historiájában*. Rákóról azt írta, hogy magyarokból, szlávokból és ruténekből álló vegyes lakossága van.⁸⁹ Szentandrást pedig egyveretű, római katolikus szláv községként jellemezte.⁹⁰ Vályi András mindkét települést *magyar és tót* népességűnek tartja, míg Fényes Elek Rákót *magyar–tót*, Szentandrást pedig már

⁸⁷ Viszló jelentőségét a házassági kapcsolatokban a 19. század első felének anyakönyvei is megerősítik: MOL Mikrofilmtár: A 966–967. Horvát ekkor Hidvégardó filiája volt.

⁸⁸ A 19. század első harmadából Szalay Mihály a *Hasznos Mulatságok*ban már a település lakóinak kétnyelvűségéről tudósított, miszerint a „horváthiak magyarul, oroszul egyenlően értenek”. (Lásd Bodnár 1992: 372.) Az egyházi nyelv ugyan az 1870-es években is az ósláv volt, de a liturgia magyar nyelvű megismétlése általános volt. Az 1877. évi Canonica Visitatio alapján közli Bodnár 2002: 41.

⁸⁹ Bél 2002: 91. Máshol: „A lakosok vegyesen magyarok, szlávok és oroszok.” (Bél 2002: 102.)

⁹⁰ Bél 2002: 91, 102.

teljesen *magyar* faluként írta le. Fényes ez utóbbi információja bizonyosan nem felelt meg a valóságnak.⁹¹ Az 1850-es népszámlálás szerint ugyanis Szentandrás lakói tisztán *szláv*nak (szlovák) vallották magukat, mindössze 4 rutént, 9 zsidót és 4 cigányt mutattak ki még ekkor. (Lásd a Függelék adatait.) Rákó etnikailag vegyes, szlovák–magyar voltát azonban megerősítik a népszámlálási eredmények: a 309 szláv mellett 72 magyart, valamint 7 zsidót és 5 németet is összeírtak ekkor.⁹² Az 1850. évi népszámlálás szerint Rákó és Szentandrás is homogén római katolikus település, e felekezeten kívül mindössze 7 illetve 9 fő izraelita lakost tüntettek fel a településeknél. Rákón azonban 1869-re már egy 13%-os (49 fő) görög katolikus kisebbség jelent meg a római katolikusok (84%) mellett (1. táblázat). Szentandrás felekezeti egyneműségét jobban megőrizte, kisebb aránymódosulás ugyan itt is megfigyelhető 1869-re, de a reformátusok (5%) és görög katolikusok (2%) aránya együttesen sem érte el a 10%-ot.

Rákón a nemzeti családi csoportok térbeli elkülönülése még jól kirajzolódik a lajstromokból – bár ezek nem mérhetőek össze az igen archaikus, nagy létszámú derenki rokoni bokrokkal –, a nagyobb nemzeti csoportok homogenitása is általánosnak mondható.⁹³ Mindössze három esetben lehet a vők beköltözését kimutatni: a két legnagyobb létszámú nemzeti csoportnál, a Fülepeknél és a Szabadosoknál – az előbbieknél Szentjakabról, az utóbbiaknál pedig egy szintén nagy létszámú rákói nemzeti csoportból, a Kállaiaktól érkezett –, illetve egy kisebb létszámú családnál, a Jakaboknál (ide pedig Szilásról jött). A nemzeti zárttság nyilván itt is szoros összefüggésben állt a birtokátadással és örökléssel, a nemzeti csoportok vagyonának nemzeti csoporton belül tartásával. Ez a gyakorlat a vizsgált települések közül a második legnagyobb lokális endogámiával társult (59,1%), amely meglehetősen leszűkítette a vagyonosabb, nagyobb létszámú nemzeti csoportokhoz tartozó leszármazottak párválasztását. Jóllehet a vezető rákói nemzeti csoportok szoros házassági kapcsolatban álltak egymással, és sem a kisebb családoktól, sem a vegyes házasságoktól nem zárkóztak el, egy kis népességszámú településnél már egyes családokat a nemzeti exogámia feladására kényszerítettek (4. ábra), illetve szoros nemzeti csoportok közötti házassági szövetségek létesítésére készítettek (5. ábra).

Rákón a helybeliek közötti házasságok több mint kétszeresét tették ki a lokálisan exogám házasságoknak, a lokálisan endogám vegyes házasságok pedig mintegy háromszorosan múlták felül az exogám vegyes házasságokat (3. táblázat). A 23 vegyes házasságból – eltekintve az egy migráns házaspártól – tehát

⁹¹ Vályi 1799: 173, 355; Fényes 1851: III/ 277, IV/ 92. Fényes a felekezeti megoszlásnál is téves adatokat közölt, hisz mindkét településnél jelentős, mintegy 19%-os református népességet mutatott ki (Rákón 84, Szentandrásan 125 főt).

⁹² A Bél említette *rutének* azonban az úrbéri tabella névsora alapján nem rekonstruálható (MOL Mikrofilmtár: 4266), s a későbbi felekezeti megoszlás sem erősíti meg jelenlétüket a 19. század közepéig. (Lásd a Függelék adatait.)

⁹³ A 24 fuzinei (Horvátország) uradalmi favágót, akiket a népszámláláskor Rákón írtak össze, természetesen nem vettem figyelembe az elemzés során. Itt is látható, hogy olykor a jelenlévő népesség egyoldalú figyelembevétele torzíthat, míg a honos népesség a valós viszonyokat jobban megközelítő eredményekkel szolgálhat.

4. ábra

A rákói Szabados nemzetség stratégiái: nemzeti és lokális endogámia, vőség (1869)

hsz	lf	lsz	csalnév	kernév	n.	szév	f	st	hivatás	foglalkozás	szh1	szh2
19	1	1	Szabados	Márton	f	1799	k	öz	földművelő	tulajdonos	Torna	Rákó
19	1	2	Szabados	Mihály	f	1835	k	hs	földművelő	segédmunkás	Torna	Rákó
19	1	3	Kovács	Mária	n	1841	k	hs			Torna	Rákó
19	1	4	Szabados	Dániel	f	1844	k	hs	földművelő	segédmunkás	Torna	Rákó
19	1	5	Szabados	Mária	n	1849	k	hs			Torna	Rákó
19	1	6	Szabados	Julianna	n	1850	k	hd			Torna	Rákó
19	1	7	Szabados	József	f	1869	k	nt			Torna	Rákó
20	1	1	Kállai	András	f	1819	k	hs	földművelő	tulajdonos	Torna	Rákó
20	1	2	Szabados	Mária	n	1826	k	hs			Torna	Rákó
20	1	3	Szabados	János	f	1840	k	hs	földművelő	tulajdonos	Torna	Rákó
20	1	4	Szabados	István	f	1842	k	hs	földművelő	tulajdonos	Torna	Rákó
20	1	5	Fülep	Mária	n	1845	k	hs			Torna	Rákó
20	1	6	Majancsik	Erzsébet	n	1847	k	hs			Torna	Rákó
20	1	7	Kállai	József	f	1853	k	nt	földművelő	segédmunkás	Torna	Rákó
20	1	8	Szabados	János	f	1863	k	nt			Torna	Rákó
20	1	9	Szabados	István	f	1868	k	nt			Torna	Rákó

17 helybeliek között jött létre (11 görög katolikus férfi és római katolikus nő, hat római katolikus férfi és görög katolikus nő között), 6 pedig rákói és Rákón kívüli származású házastársak frigye volt. Ez utóbbiak is római katolikusok és görög katolikusok házasságai voltak: négy görög katolikus férfinak római katolikus nővel kötött házassága, ahol a nők mindegyike Rákón kívül született (ketten Dobódélen, egy-egy pedig Barakonyban és Hidvégdárdón), valamint két római katolikus férfinak görög katolikus nővel kötött házassága (egyiknél a férj érkezett falun kívülről, Szögligetről, másik esetben pedig a feleség Debrétéről). Össességében a egyes házasságokkal többségében (23-ból 15 esetben) görög katolikus férfi vett el római katolikus nőt. Közelebbről szemügyre véve a egyes házasságok házasfeleit megállapítható, hogy két házasság kivételével, amelyek római katolikus férfi és görög katolikus nő között jöttek létre,⁹⁴ a többi 22 a két helybeli görög katolikus nemzetséghez, a Dudásokhoz és a Tóthokhoz (Tót) kapcsolódik. A Dudások és a Tóthok egymás között nem házasodtak, így a családjaikhoz tartozók endogám házasságai egyúttal a görög katolikus és a római katolikus felekezetűek közötti házasságokat jelentett. A két nemzetség exogám házassági gyakorlatában elsősorban a helybeli, nagyobb katolikus családokkal való kapcsolatra törekedtek, de kisebb részben a településen kívülről is érkeztek házastársak, többségükben nők. A római katolikus családok részéről nem mutatható ki elzárkózás a görög katolikus férfiakkal és nőkkel szemben. (4. ábra)

⁹⁴ Burinda József helybeli napszámos és a debrétei Tobis Erzsébet, valamint Rolkó Ádám krasznahorkaváraljai téglavető cigány és a buzitai Varga Zsuzsanna között.

5. ábra

A Rohályok és a Szabadosok házassági szövetsége

hsz	lf	lsz	csalnév	kernév	n.	szév	f	st	hivatás	foglalkozás	szh1	szh2
35	1	1	Rohály	János	f	1826	k	hs	földmívelő	tulajdonos	Torna	Rákó
35	1	2	Szabados	Erzsébet	n	1840	k	hs			Torna	Rákó
35	1	3	Burinda	József	f	1848	k	nt	cseléd	éves szolga	Torna	Rákó
35	2	1	Rohály	József	f	1833	k	hs	földmívelő	tulajdonos	Torna	Rákó
35	2	2	Szabados	Julianna	n	1839	k	hs			Torna	Rákó
35	2	3	Szabados	Mária	n	1852	k	hd	cseléd	szolgálló	Torna	Rákó

A lokálisan exogám rákói házasságok közül legnagyobb arányt a 19 római katolikus férfi és nő közötti házasság képviseli: hat esetben római katolikus férfi költözött be a településre (Szentjakabról 2, Barakonyból, a szepesi Porácsról, Szilasról és Szögligettről pedig egy-egy), 13 esetben pedig nő (négyen Szentandrásról, ketten Barakonyból, egy-egy pedig Aggtelekről, Barkáról, Derenkről, Komjátiból, Lenkéről, Selyebről és Újfaluból). Rajtuk kívül még egy görög katolikus és egy izraelita párral lehet ezt a csoportot kiegészíteni.

A megyében máshol házas rákóiak (16 férfi, 25 nő) aránya igen magas (43,6%) csak a derenki magasabb ennél a vizsgált települések közül. Ez szoros összefüggésben állhat a derenkihez hasonló nemzeti gyökörrel, amely kizárta a más nemzetségből származó vők beköltözését a homogén nemzeti bokrokba. (A 4. ábrán látható egy kivétel, Kállai András *vőnek állítása* a Szabados nemzetség egyik családjához.) A fiú utódok egy részének más településekre költözésével (vőségével) enyhült az *öröklési nyomás*, még akkor is, ha a kivándorlás, a település elhagyása elsősorban a szegényebb családok fiú utódaira volt jellemző. A máshová *férjhez menő* leányok között azonban már a legnagyobb és módos helybeli nemzetség, a Szabadosok leszármazottait is nagy számban megtalálhatjuk: a megyében máshová házasodott 25 nő közül 6 volt a Szabados-lány, míg a „kiházasodó” férfiak közt egy Szabados sem volt.

A Torna megyei települések közül a házassági piac szempontjából jelentősebbek voltak a következők: Szentandrásra heten, Szilasra négyen, Barakonyra és Nádaskára pedig hárman-hárman kerültek házasságuk révén. A rákóiak a legtöbb házasságot szentandrásakkal kötötték, amely azt mutatja, hogy az etnikai közösség tudata még a 19. század utolsó harmadában is ható tényező volt.⁹⁵

Szentandráson a nemzeti jellegű településszerkezet, a fiági rokon családok együttese már csak a Rákóénál is kisebb mértékben mutatható ki az 1869. évi háztartási lajstromok elemzése során. Ezzel szemben néhány nagyobb szentandrás nemzetség rokon családjainak egymás melletti vagy egymáshoz közeli háza azt valószínűsíti, hogy egykor a nemzetségek szerinti elhelyezkedés itt is

⁹⁵ A szentandrásiai és rákóiak közötti házasságok gyakoriságát a szentandrásiai anyakönyvi bejegyzések is megerősítik az 1860-as évekből. (MOL Mikrofilmár: A 5493.)

6. ábra

A Breznaiak és a Hegedűsök házassági szövetsége Szentendrason (1869)

hsz	lf	lsz	csalnév	kernév	n.	szév	f	st	hivatás	foglalk.	szh1	szh2
6	1	1	Breznai	András	f	1832	k	hs	földmívelő	tulajd.	Torna	Szentendrás
6	1	2	Hegedűs	Mária	n	1842	k	hs			Torna	Szentendrás
6	1	3	Breznai	Mária	n	1859	k	hd			Torna	Szentendrás
6	1	4	Breznai	Anna	n	1863	k	hd			Torna	Szentendrás
57	1	1	Hegedűs	János	f	1834	k	hs	földmívelő	tulajd.	Torna	Szentendrás
57	1	2	Breznai	Anna	n	1834	k	hs			Torna	Szentendrás
57	1	3	Hegedűs	András	f	1867	k	nt			Torna	Szentendrás
57	1	4	Hegedűs	József	f	1869	k	nt			Torna	Szentendrás
57	2	1	Hegedűs	Pál	f	1838	k	hs	földmívelő	tulajd.	Torna	Szentendrás
57	2	2	Breznai	Mária	n	1839	k	hs			Torna	Szentendrás
57	2	3	Hegedűs	István	f	1866	k	nt			Torna	Szentendrás

nagyobb fokú lehetett. A fiági családok keveredése már hosszabb folyamat eredménye volt, s ezt támasztja alá a népszámlálási íveken feltáruló gyakorlat, amely a nők nagyobb arányú beköltözését mutatja: a 10 főként nagyobb családokhoz (Bozsnayák, Rémiás, Turcsik) beházasodó férfi közül ketten voltak szentendrasiak (Breznai Pál, Lukács András), a többi egy kivétellel (Pamlény, Abaúj megye) Torna megyei településről érkezett a településre, közülük figyelmet érdemel a derenki Nehoda testvérpár (Antal és György).

Többféle stratégia létezett a generációk közötti státuszreprodukciónak megvalósításához és a nemzeti exogámia fenntartásához. A legnagyobb szentendrasi nemzetség, a Gregovszkiak birtokos paraszti családfőinek neve alatt például kivétel nélkül helybeli családokból és nemzetségekből származó feleségeket találunk: Krupa, Lukács, Molnár, Pacsai, Rémiás, Rohovszky, Somodi, Szladics, Turcsik (egy házas fiú Szentjakabról nősült). Közülük a Pacsaiakkal szorosabb házassági kapcsolatrendszer építhettek ki, mert Pacsai lány háromszor is előfordul a lajstromban Gregovszky férj oldalán.⁹⁶ Ilyen családok közti *szövetségekre* már korábban is láthattunk példát, és a 6. ábrán is bemutatok egyet a Hegedűsök és a Breznaiak kétoldalú házassági kapcsolataiból. A falu nagyobb nemzetségei közül egyedül a Bozsnayokok ágazatai közötti rokon házasság volt kimutatható, igaz, hogy mindjárt kettő is, tehát itt is volt olyan család, amely feltehetően a *vagyyon egyben tartása* miatt szakított a nemzeti exogámia gyakorlatával. Ez azonban Szentendrason is ritka kivételnek számított, bár a távolabbi rokonok közötti házasság általános lehetett. (A Turcsikok közül például a 7 házas férfi közül ketten hoztak csak falun kívülről feleséget, s a Turcsik-lányok közül 7 házas nő

⁹⁶ A két napszámos Gregovszki azonban falun kívülről házasodott: Jakab Dobódeletről (Breznai Mária), Mihály pedig Rákóról (Kállai Erzsébet).

4. táblázat

Lokális endogámia, exogámia és vegyes házasságok a bázás férfiak korcsoportjai szerint (1869)

Település	1820 előtt született				1820–1829 született				1830–1839 született				1840–1849 született							
	Endogám	Helybéli férj, berelepuilt feleség	Helybéli feleség, berelepuilt férj	Berelepuilt férj és feleség	Vegyes házasság	Endogám	Helybéli férj, berelepuilt feleség	Helybéli feleség, berelepuilt férj	Berelepuilt férj és feleség	Vegyes házasság	Endogám	Helybéli férj, berelepuilt feleség	Helybéli feleség, berelepuilt férj	Berelepuilt férj és feleség	Vegyes házasság					
Derenk	9	7	-	3	-	16	5	3	3	-	16	11	4	4	-	13	4	3	4	-
Falucska	31	2	2	1	2	22	-	3	4	1	44	3	1	4	3	15	1	3	-	3
Barakony	5	9	-	1	6	5	9	-	5	1	3	4	4	4	7	5	-	1	4	3
Horvát	2	3	-	1	2	8	4	1	5	6	13	5	5	3	7	11	1	1	-	1
Rákó	11	5	-	1	2	8	6	2	2	7	18	3	2	6	5	18	5	3	3	10
Szentandrás	11	2	2	4	1	16	7	3	7	2	19	9	2	8	5	9	9	-	2	1
Összesen	69	28	4	11	13	75	31	12	26	17	113	35	18	29	27	71	20	11	13	18
Összesen (%)	61,6	25,0	3,6	9,8	18,8	52,1	21,5	8,3	18,1	11,8	57,9	18,0	9,2	14,9	13,8	61,7	17,4	9,6	11,3	15,7

szintén Szentandrásan maradt, így rokoni kötelékekkel hálózta be a falu majdnem összes nagyobb családját.)

Szentandrásan a helybeliek közötti lokálisan endogám házasságok száma 55 volt, amelyből mindössze egy volt a vegyes házasság (római katolikus férfi és görög katolikus nő között), a többi a római katolikus felekezetűek egymás közti házassága volt. Az endogám házasságok 50%-os aránya azért csalóka, mert az összes szentandrásai házasság, amelyhez viszonyítjuk, nem elhanyagolható hányadát adták az Esterházy herceg szádvári uradalmának cselédei (18 házasság). Ennek figyelembevételével a lokális endogámia mértéke itt is a rákói szint körül határozható meg (59,8%), s így a lokálisan exogám házasságok arányát is fontos revidálni (37%). A lokális exogámia mértéke így a derenkihez hasonlónak tartható (3. táblázat). Az exogám házasságok közül a római katolikusok egymás közti házassága dominált (30 házasság), amely hét esetben máshol született férfi és helybeli ara, 23 esetben pedig máshonnan beköltöző asszony és helybeli férfi között jött létre. A férfiak két település kivételével (Pamlény, Szentjakab) Torna megyei településekről származtak, a nők pedig jelentősebb arányban Rákóról (5 fő), Rakacaszendről (3 fő), Barakonyból (2 fő), Komjátiból (2 fő) és más tornai falvakból, illetve a környező megyék (Abaúj, Borsod, Szepes) településeiről érkeztek (egy-egy fő).

A vegyes házasságok 4 római katolikus szentandrásai férfi és egy-egy barakonyi, rákói, horváti és kéki (Abaúj megye) görög katolikus nő között jöttek létre, s az összes szentandrásai exogám házasságnak csak kevesebb mint 12%-át adták.

A megyében az 1869. évi népszámlálás időpontjában más településen házasságban élő szentandrásiai létszáma jelentékenynek mondható (17 házas férfi és 25 házas nő), amely megközelíti a derenki arányszámot (45,7%), ha az említett uradalmi cselédek házasságait nem vesszük figyelembe (3. táblázat). Szembetűnő, hogy a 17 házas férfi között mindössze kettő viseli jelentősebb szentandrásai család nevét, az egyik Pacsai András Nádaskán volt uradalmi cseléd, a másik Somodi János, aki Méhészen volt juhász. Nem volt tehát jellemző, hogy a nagyobb szentandrásai nemzetségek fiági leszármazottai házasságaik révén elhagyták volna a települést. A kisebb létszámú családok közül a Szladicsok két tagja képes volt Almáson gazdaként meggyökeresedni: György (2 igás gazda 1867-ben), aki ugyan nem helybeli család leszármazottjával, hanem a nádaskai Dolák Máriával kötött házasságot; és József (4 igás gazda 1867-ben), aki már almási kispazda leányát, Köteles Sárát vette nőül, így segítve elő a gyorsabb beilleszkedést a helyi társadalomba. Hasonló következtetéseket vonhatunk le a megye más településeiben élő házas nők összetételéből. A kibocsátó nemzetség nagyságával fordítottan arányos a házas nők más településen való előfordulási gyakorisága: míg a nagy nemzetségek közül a Gregovszkiaknak és a Breznaiaknak egy-egy, a Pacsaiaknak és a Somodiaknak két-két rokon családtagja mutatható ki ebben a csoportban, addig a lényegesen kisebb Krajnyák famíliából 4 házas nő is élt máshol a megyében 1869-ben. Sőt, a Bozsnnyákok és a Turcsikok női képviselőjével nem is találkozunk, holott az utóbbi nemzetség leszármazottaiból például 7 házas nő élt 1869-ben Szentandrásan. A *leányok lokálisan endogám vagy exogám házassá-*

gai ugyanúgy a nemzetségek nemzetségi és családi stratégiáinak a részét képezhették, mint több helyen az ingatlanok nemzetségi körön belül tartása.

ÖSSZEZÉS

Az etnikai közösség tudata és ereje még évszázadok múltán, a 19. század második felében is a házassági kapcsolatok egyik fő szervezőelve maradt. Derenken a közös származástudatból fakadó elkülönülést nem annyira egy biztosan körülhatárolható etnikai (lengyel) tudat, hanem a nyelvi-kulturális különbségek, a tájféldrajzi zártság és a felekezeti endogámia kizárólagossága jelzi. A nemzetségi folytonosság nagyon archaikus településszerkezeti sajátosságainak a megőrzésével ugyanakkor racionális célt követett a derenki társadalom: a generációk közötti vagyonátadás és életszínvonal fenntartását.⁹⁷ A derenki házassági stratégiák fontos részét képezte a szomszédos és a megyei szlovák többségű települések (különösen Szentandrás) felé a nyitás, ezt mutatja a házasság révén betelepülő nők magas aránya és a Derenkről elköltözők nagy száma. Derenken az etnikai homogámia oldódása mellett a felekezeti homogámia szinte kizárólagos volta jellemző maradt, amely lehetővé tette a más római katolikus etnikai csoportok, elsősorban a szlovákok, de részben a magyarok felé is az exogám házassági gyakorlat kialakítását, amely összhangban állt a gazdasági nyitás szükségszerűségével.

Az etnikai endogámia fenntartására irányuló törekvés a majdnem teljes bezárkózáshoz vezetett Falucsán. A falucsakaiak még a megyebeli görög katolikus ruszinokkal is csak rendkívül csekély kapcsolatban voltak, döntően megyén kívüli településekkel, feltehetően az egykori rutén-vlach telepesek leszármazottainak településeivel működtettek kis létszámú házassági kapcsolatrendszert (Uhorná). Ez azt mutatja, hogy az etnikai csoporttudat illetve az etnikai közösség emlékezete elzárt hegyvidéki környezetben rendkívül sokáig fennmaradhatott, s lényegesen erősebb volt a felekezeti azonosságtudatnál.⁹⁸ Elszigetelt környezetben tehát a szepesi–sárosi vlach-rutén és a csereháti eredetű rutén közösségek etnikai egységesülése nem mehetett végbe. Az elzárt hegyvidéki fekvésen kívül feltehetően a kulturális különbségek és az asszimiláció, a nyelvi akkulturáció eltérő foka játszhatott jelentősebb szerepet abban, hogy a falucsakai ruténekkal csak igen sporadikus maradt Horváti kapcsolata, a barakonyiakkal pedig egy esetben sem jött létre házasság a felekezeti azonosság ellenére.

⁹⁷ A házasságoknak az örökléssel és a vagyonátadással kapcsolatos összefüggéseit áttekinti Duhamelle – Schlumbohm 2003: 11–33. Családi házassági és gazdasági stratégiákra lásd még: Fertig 2003: 93–124.

⁹⁸ Éppen ezért tarthatjuk túlzottan leegyszerűsítőnek azt a vélekedést, amely a 19–20. század fordulóját megelőzően egy teljes vlach–ruszin összeolvadást feltételez, hisz a ruszinság területi csoportjai között igen jelentős etnikulturális különbségek léteztek. (Lásd Vaňko 2003: 364–365.) A ruszin identitásról és annak konstruktivista megközelítéséről lásd Pusztai 2005: 117–131. A görög katolikus népi vallásosságról összegzően lásd Cserbák 1986; a kárpataljai ruszinok csoportjairól jó áttekintést ad Kobály 2003.

Barakony és Rákó helyzete azért speciális a másik négy településhez képest, mert e két faluban a ruszinok illetve a szlovákok mellett már egy nem elhanyagolható arányú magyarság is megjelent. Ez a kulturális minták áramlásának felgyorsulásához és a vegyes házasságok nagyobb arányához vezetett mindkét településen. A két, kis létszámú etnikai tömb egy településen belül Barakonynál azt eredményezte, hogy nagyobb részben „kifelé gravitáltak” a házassági kapcsolatok, s a lokális exogámia magas foka, részben pedig az etnikai és felekezeti endogámia oldódása figyelhető meg a ruszinok és a magyarok között. Ez feltehetően összefüggésben állhat a ruszin etnikai azonosságtudat gyengülésével, a nyelvi asszimiláció előrehaladtával, s azzal is, hogy a két katolikus felekezet között lényegesen kisebb volt a „távolság”, mint a katolikus és a protestáns felekezetek között.

Minden jel arra utal, hogy az etnikai és nyelvi elkülönülés a gorál lengyelek, a falucskai vlach-rutének leszármazottai, a barakonyi-horváti ruszinok és a rákói-szentandrás szlovákok közt nem jelentett merev választóvonalat, hisz ezen etnokulturális csoportok sok területen átfedték egymást, voltak közös nyelvi-kulturális jegyeik, mégis igen jól kirajzolódnak azok a finom határok, amelyek a falvak közötti házassági kapcsolatok szerveződésében ragadhatók meg. Falucska a teljes el- és bezárkózást mutatja, s jóformán csak megyén kívüli településekkel tartott fenn csekély arányú házassági kapcsolatot. Derenk és Szentandrás családjai és egyes nemzetségei nagyon szoros házassági kapcsolatrendszerrel építettek ki egymással, csakúgy, mint a két szlovák település, Rákó és Szentandrás is. Feltűnő, hogy a barakonyi és a horváti ruszinok között a házassági kapcsolatok nem létesítettek széles hidat, e két település exogám gyakorlata elsősorban a Borsod megyei görög katolikus települések felé irányult, amelyek lakói feltehetően ugyanarról a területről települtek, ahonnan a barakonyi és horváti ruszinok is. A barakonyiaknál és a horvátiaknál azonban már a 19. század közepén általános volt a kétnyelvűség, s a magyarokkal való részbeni összeolvadás az asszimilációt gyorsította közösségeikben, továbbá az etnikai homogámia mellett a felekezeti homogámia gyengülése is megfigyelhető.

Modern nemzettudattal nem rendelkeztek a vizsgált települések lengyel, ruszin és szlovák nemzetiségi csoportjai, de többségüknél még a szilárd etnikai csoporttudat sem valószínűsíthető a 19. század közepén. Az azonos helyről település halványodó emlékei formálta származási közösség tudatán kívül, a szűkebb lokális csoport nyelvi-kulturális azonossága és különösen a lokalitásokon átnyúló felekezeti közösség homogenizáló ereje kapcsolta egybe és különítette el egymástól a derenki lengyeleket, barakonyi és horváti ruszinokat, valamint a rákói és szentandrás szlovákokat. A falucskai vlach-ruszin zárvány azonban figyelemre méltó eltéréseket mutat, amelynél a görög katolikus felekezethez tartozás tudata mellett az etnikai-származási közösség társadalomszervező ereje is igen erős maradt. Az asszimiláció eltérő szintjei, a nyelvi-származási és a felekezeti-kulturális különbségek mellett azonban kitapintható volt a bemutatott etnikai csoportoknál egy nagyobb szláv közösséghez tartozás tudata is.

FORRÁSOK

- MOL Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum Urbariale: a Torna megyében 1771-ben végrehajtott úrbérrendezés iratai
- MOL Regnicolaris Levéltár, Archivum Palatine: az 1827. évi VII. tc. alapján elrendelt összeírás Torna megyei iratai
- MOL Mikrofilmtár: egyházi anyakönyvek; az 1857. évi népszámlálás Abaúj megyei ívei
- ŠOBA KE (Štátny Oblastny Archív v Košiciach), Turnianska župa, 1778–1850 (1867), megyei közmunka-összeírások településenként (1862–1868/69)
- ŠOBA KE, Turnianska župa, 1860–1882 (Torna megye levéltára, 1860–1882), Správne orgány župy, prvý podžupan, všeobecné spisy: népszámlálással kapcsolatos iratok (1869, 1881); az 1869. évi népszámlálás településenkénti háztartási lajstromai
- ŠOBA KE, Turnianska župa, 1860–1882, Správne orgány župy, prvý podžupan, prezidiálne spisy (előljárási iratok)
- ŠOBA KE, Služnovský úrad Turňa, 1850–1922 (Szolgabírói hivatal, Torna, 1850–1922): Az 1850. évi népszámlálás házankénti kimutatásai és összesítő íve
- OSZK Térképtár, Torna megye Görög Demeter-féle térképe (1805)
- A Magyar Korona Országainak Helységnévtára.* Budapest, 1873.
- A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára.* Budapest, 1913.
- Barsi János 2004 (összeáll. és szerk.): *Magyarország történeti helységnévtára. Abaúj és Torna megyék (1773–1808).* Budapest–Miskolc
- Bél Mátyás 2002: Torna vármegye leírása. (Ford. Tóth Péter.) In: Rémiás Tibor (szerk.) *Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében.* Bódvaszilás–Miskolc, 51–110.
- Bidermann, Hermann Ignaz 1862: *Die ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. Erster Theil.* Innsbruck
- Bidermann, Hermann Ignaz 1867: *Die ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. Erster Theil. Zweiter (historischer) Theil.* Innsbruck
- Csánki Dezső 1890–1913: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–IV.* Budapest
- Csaplovics, Johann von 1829: *Gemälde von Ungern. I.* Pesth
- Czoernig, Karl von 1857: *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie. II.* Wien
- Engel Pál 1989: *Kamarahaszna-összeírások 1427-ből.* Budapest
- Fényes Elek 1844: *Magyar Országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. III.* (2. javított kiadás.) Pest
- Fényes Elek 1851: *Magyarország geographiai szótára. I–IV.* Pest
- Györffy György 1987: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.* (Harmadik kiadás.) Budapest
- Hazai Okmánytár = *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–IV.* (Szerk.: Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső.) Győr, 1865–1867.
- Keleti Károly 1873: *Hazánk és népe a közigazdaság és a társadalmi statistika szempontjából.* (Második, átdolgozott kiadás.) Budapest

- Keleti Károly 1881: *A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján*. Budapest
- Lexicon locorum 1773 = *Lexicon locorum populosorum. Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása*. Budapest, 1920.
- Magda Pál 1819: *Magyarországnak és a' határőrző katonaság vidékének legújabb statistikai és geographiai leírása*. Pest
- Népszámlálás 1881 = *A Magyar Korona Országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Budapest, 1882.
- Papp-Váry Árpád – Hrenkó Pál 1990: *Magyarország régi térképeken*. Budapest
- Rémiás Tibor 2002 (szerk.): *Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében*. Bódvaszilas–Miskolc
- Vályi András 1796–1799: *Magyar Országának leírása, I–III*. Buda.
- Zentai László 2001 (szerk.): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára, 1914*. Pécs

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bartha Elek 1992: *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*. Debrecen
- Bartha Elek 1999: Róma és Bizánc között. Keleti és nyugati elemek a görög katolikusok hitéletében. In: Pozsgai Péter (szerk.): *Tűzcsiholó – Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Budapest, 601–614.
- Bodnár Mónika 1992: Adatok egy megmagyarosodott ukrán (ruszin) telepítésű falu történetéhez és néprajzához. In: Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció I. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. Miskolc, 369–379.
- Bodnár Mónika 2002: *Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században*. (Interethnica, 1.) Komárom – Dunaszerdahely
- Bokor Gusztáv 1896: *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete*. Budapest
- Bódi Erzsébet 1979: The Ethnocultural Assimilation of a Polish Settlement in Hungary. In: Ujváry Zoltán (red.): *Ethnographica et Folkloristica Carpathica I*. Debrecen, 101–113.
- Cserbák András 1986: A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere. In: Tüskés Gábor (szerk.) „Mert ezt Isten hagyta...” – *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Budapest, 275–311.
- Dányi Dezső 1993: *Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás*. Budapest
- Deák Ágnes 1996: „Az abszolutizmus vas vesszője alatt.” Erdély magyar szemmel 1850–51-ben. *Holmi VIII.* 713–735.
- Deák Ágnes 2001: Volkszählung in Ungarn in den Jahren 1850–1851. *Chronica*, 113–127.
- Dénes György 1983: *A Bódvaszilasi-medence 700 éves története*. (Borsodi Kismonográfiák, 16.) Miskolc
- Duhamelle, Christophe – Schlumbohm, Jürgen 2003: Vom »europäischen Heiratsmuster« zu Strategien der Eheschließung? (Einleitung). In: Duhamelle, Christophe – Schlumbohm, Jürgen – Hudson, Pat (Hrsg.) *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen, 11–33.
- Ernyey József 1904: Oláh vagy valach? *Ethnographia XV.* 256–264.
- Fertig, Georg 2003: »Wenn zwey Menschen eine Stelle sehen«: Heirat, Besitztransfer und Lebenslauf im ländlichen Westfalendes 19. Jahrhunderts. In: Duhamelle, Christophe – Schlumbohm, Jürgen – Hudson, Pat (Hrsg.) *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen, 93–124.
- Gyáni Gábor 1995: Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. *Regio VI.* 1–2. 101–113.
- Györffy György 1963: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. Budapest, 45–62.
- Heilig Balázs 2000: *Gazdaság és társadalom Szőlösardón, 1828–1870*. ELTE BTK Szakdolgozat. Veszprém
- Hodinka Antal 1909: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest
- Ila Bálint 1969: *Gömör megye IV. A települések története 1773-ig*. Budapest
- Ila Bálint 1976: *Gömör megye I. A megye története 1773-ig*. Budapest

- Kárpáti László 1984: Egy borsodi ruszin énekeskönyv a 18. századból. In: Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 171–177.
- Kárpáti László 1986: A sajpópfalvai irmologion. In: Tüskés Gábor (szerk.) „*Mert ezt Isten hagyta...*” – *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Budapest, 328–347.
- Kárpáti László 1999: Az egykori abaújszolnoki görög katolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876, 1877). A *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXXVII. 677–697.
- Katus László 1979: A népesedés és a társadalmi szerkezet változásai. In: Kovács E. – Katus L. (szerk.): *Magyarország története, 1848–1890*. Budapest, 1119–1163.
- Kniezsa István 1941: *Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez*. Budapest
- Kobály József 2003: A kárpátaljai ruszinok. In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Piliscsaba, 347–360.
- Ö. Kovács József 1996: *Zsidók a Duna-Tisza közén. Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század*. (Kecskeméti Füzetek, 6.) Kecskemét
- Kövér György 2001: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 9–186.
- Krasińska, Ewa – Kantor, Ryszard 1988: *Derenk és Istvánmajor. A lengyel telepesek utódainak története és kultúrája*. Miskolc
- Örsi Julianna 1983: Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XX. században. *Demográfia* XXVI. 572–597.
- Paládi-Kovács Attila 1973: Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. *Népi kultúra – népi társadalom* VII. 327–367.
- Pozsgai Péter 2000: Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. In: *A KSH NKI 2000. évi Történeti Demográfiai Évkönyve*. (Szerk.: Faragó Tamás – Öri Péter.) Budapest, 166–224.
- Pozsgai Péter 2001: Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században II. Életutak – kontinuitás, földtulajdon, családi stratégiák. *Korall* 3–4. 266–296.
- Pozsgai Péter 2004: II. József népszámlálása Abaúj és Torna megyében. I. A forrásközlés, a forráskritika és a feldolgozás szempontjai. In: *A KSH NKI 2004. évi Történeti Demográfiai Évkönyve*. (Szerk.: Faragó Tamás – Öri Péter.) Budapest, 83–155.
- Pozsgai Péter 2006: *Családok és háztartások – Torna megye társadalma a 19. század közepén*. (ELTE BTK PhD-disszertáció.) Budapest
- Pusztai Bertalan 2005: Discursive tactics and political identity: shaping Hungarian Greek Catholic identity at the turn of the Nineteenth and Twentieth centuries. *National Identities* 7. Nr. 2. 117–131.
- Szabó István 1941: *A magyarság életrajza*. (Reprint kiadás: 1990.) Budapest
- Szél Tivadar é. n.: *A budapesti házasságok*. (Statisztikai Közlemények: 86/4.) Budapest
- Szűcs Jenő 1993: *Az utolsó Árpádok*. (História Könyvtár: Monográfiák I.) Budapest
- Thirring Lajos 1983: *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői. I. rész. 1869–1910*. Budapest
- Tóth Zoltán 1989: *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Budapest
- Tóth Zoltán 1995: Mit olvaszt az „olvasztótégely”? *Regio* VI. 1–2. 78–100.

- Tóth Zoltán 1996: Rendek, osztályok, rétegek Lukán a jobbágyfelszabadítás után. In: Szilágyi Miklós – Szűcs Judit (szerk.): *A társadalomnéprajz eredményei és lehetőségei az Alföldön*. Tanácskozás Csongrádon 1. 1993. július 3–4. Csongrád, 9–22.
- Udvari István ²1994: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 9.) Nyíregyháza
- Udvari István 1990 (szerk.): *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*. Nyíregyháza
- Ulbrich, Claudia 2003: Eheschließung und Netzwerkbildung am Beispiel der jüdischen Gesellschaft im deutsch-französischen Grenzgebiet (18. Jahrhundert). In: Duhamelle, Christophe – Schlumbohm, Jürgen – Hudson, Pat (Hrsg.) *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen, 315–340.
- Vaňko, Juraj 2003: Ruszinok Szlovákiában – múltjuk és jelenük (és mit hoz a jövő?) In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Piliscsaba, 361–370.
- Veres László 1984: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. In: Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 27–35.
- Veress Éva 1966: Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodrogközi jobbágyfalvakban a XVI. sz. derekán. In: *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában*. Szerk.: Makkai László. Budapest, 285–426.
- Wolf Mária 1999: Adatok a Bódva-völgyi honfoglalás és kora Árpád-kori településtörténetéhez. In: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. (Múzeumi Könyvtár, 5.) Putnok, 121–130.

FÜGGELÉK

Az 1850. évi népszámlálás Torna megyei eredményei

Folyó szám	A települések neve	Mezővárosok	Falvak	Puszták	Házak	Lakófelek	A h o n o s						Vallás		
							Nemzetiség szerint						Vallás		
							Magyar	Szláv	Rutén	Zsidó	Cigány	Német	Katolikus	Görög kat.	Evangélikus
1	Almás	–	1	–	184	218	711	–	–	113	–	–	307	–	9
2	Áj	–	1	–	82	134	531	–	–	9	20	–	397	9	–
3	Barka	–	1	–	74	116	445	–	–	9	–	–	292	–	1
4	Derenk	–	1	–	59	110	–	391	16	6	6	4	417	–	–
5	Dernő	–	1	–	117	181	730	–	–	2	–	–	730	–	–
6	Falucska	–	1	–	98	157	22	–	540	9	–	–	17	545	–
7	Bodóka	–	–	1	4	5	–	–	–	–	–	25	25	–	–
8	Görgő	–	1	–	213	287	1011	–	–	91	21	16	436	–	17
9	Hárskút	–	1	–	110	155	622	–	–	–	–	–	619	–	–
10	Hidvégardó	–	1	–	104	179	682	–	–	37	–	3	502	–	2
11	Horváti	–	1	–	59	74	5	–	270	4	4	–	9	270	–
12	Jablonca	–	1	–	101	155	542	–	–	40	6	8	100	–	15
13	Kovácsvágás	–	1	–	58	78	320	–	–	–	–	–	314	–	2
14	Körtvélyes	–	1	–	87	124	446	–	–	22	12	–	87	–	6
15	Lucska	–	1	–	72	133	574	–	–	6	–	5	463	–	1
16	Méhész	–	1	–	30	44	151	–	–	20	–	–	22	1	–
17	Szádélő	–	1	–	46	66	234	–	–	11	–	–	38	–	–
18	Torna	1	–	–	206	312	1138	–	–	32	11	1	1106	1	24
19	Udvarnok	–	1	–	87	130	508	–	–	16	–	–	482	–	–
20	Újfalu	–	1	–	64	120	494	–	–	7	7	–	405	–	–
21	Vendégi	–	1	–	52	96	348	–	–	19	–	–	122	–	–
22	Zsarnó	–	1	–	125	156	507	–	–	78	–	–	229	–	7
Felső járás		1	20	1	2032	3030	10021	391	826	531	87	62	7119	826	84

szerint		népesség								Távol Jelenlévő vannak idegenek				Jelenlévő népesség		
		Családi állapot szerint								Nemek		Nemek				
Református	Ortodox	Izraelita	Nőtlen	Hajadon	Házass férfi	Házass nő	Özvegy férfi	Özvegy nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Összesen	
395	-	113	221	215	162	162	8	56	1	-	10	7	400	440	840	
142	3	9	180	127	104	104	8	37	10	2	5	3	287	269	556	
152	-	9	125	114	93	93	3	26	2	2	4	1	223	232	455	
-	-	6	105	106	89	89	7	27	-	-	13	6	214	228	442	
-	-	2	199	197	142	142	4	48	-	-	20	12	365	399	764	
-	-	9	156	130	123	123	4	35	6	1	2	-	279	287	566	
-	-	-	10	5	5	5	-	-	-	-	-	1	15	11	26	
595	-	91	319	291	218	218	14	79	6	-	9	7	554	595	1149	
3	-	-	180	171	111	112	5	43	2	-	5	-	299	326	625	
181	-	37	213	195	133	136	10	35	8	1	28	24	376	389	765	
-	-	4	66	81	62	65	1	8	2	1	4	2	131	155	286	
441	-	40	164	144	124	126	8	30	1	1	1	1	296	300	596	
4	-	-	100	86	53	54	3	24	6	-	1	-	151	164	315	
365	-	22	125	118	97	97	4	39	-	1	3	5	229	258	487	
115	-	6	171	169	101	101	6	37	2	2	4	2	280	307	587	
128	-	20	47	43	32	32	3	14	3	1	3	2	82	90	172	
196	-	11	68	57	53	53	2	12	1	1	2	3	124	124	248	
18	1	32	319	311	226	228	15	83	11	15	86	56	635	663	1298	
26	-	16	154	131	96	97	4	42	3	-	5	9	256	279	535	
96	-	7	130	155	95	96	3	29	-	2	4	7	232	285	517	
226	-	19	103	85	79	80	5	15	-	-	20	17	207	197	404	
271	-	78	163	162	101	102	11	46	2	1	9	6	282	315	597	
3354	4	531	3318	3093	2299	2315	128	765	66	31	238	171	5917	6313	12230	

Folyó szám	A települések neve	Mezővárosok	Falvak	Puszták	Házak	Lakófelek	A h o n o s								
							Nemzetiség szerint					Vallás			
							Magyar	Szláv	Rutén	Zsidó	Cigány	Német	Katolikus	Görög kat.	Evangelikus
23	Barakony	-	1	-	37	65	108	-	141	3	4	-	106	141	-
24	Becskeháza	-	1	-	40	57	224	-	-	8	-	-	33	-	-
25	Borzova	-	1	-	72	121	506	-	-	3	-	5	32	-	-
26	Dobódel	-	1	-	28	43	182	-	-	7	-	-	146	4	1
27	Égerszög	-	1	-	68	112	439	-	-	30	-	-	14	-	-
28	Jósvafő	-	1	-	127	186	686	-	-	110	-	10	69	-	4
29	Kápolna	-	1	-	29	48	168	-	-	3	-	-	12	-	-
30	Komjáti	-	1	-	98	136	453	-	-	83	5	-	274	-	2
31	Lenke	-	1	-	54	75	262	-	-	14	6	-	74	-	-
32	Nádaska	-	1	-	54	70	250	-	-	13	8	-	205	-	-
33	Perkupa	-	1	-	135	197	772	-	-	22	11	1	305	-	5
34	Petri	-	1	-	68	102	384	-	-	20	-	-	40	-	-
35	Rákó	-	1	-	52	98	72	309	-	7	-	5	386	-	-
36	Szentandrás	-	1	-	87	134	-	480	4	9	4	-	488	-	-
37	Kovácsi	-	-	1	2	12	39	-	-	-	-	4	43	-	-
38	Szilás	-	1	-	146	250	908	-	-	21	7	-	599	-	3
39	Szilice	-	1	-	131	212	784	-	-	3	17	-	172	-	12
40	Ardócska	-	-	1	7	11	46	-	-	-	-	1	47	-	-
41	Kisfalu	-	-	1	1	2	10	-	-	-	-	-	6	-	-
42	Szin	-	1	-	138	195	652	-	-	41	29	-	92	-	-
43	Szelcepuszta	-	-	1	1	1	5	-	-	-	-	-	5	-	-
44	Szögliget	-	1	-	154	215	813	-	-	14	12	-	601	-	9
45	Szólósardó	-	1	-	67	107	406	-	-	5	-	-	55	-	4
46	Teresztenye	-	1	-	50	66	243	-	-	8	-	-	10	-	1
47	Varbóc	-	1	-	51	67	279	-	-	6	-	-	70	-	-
48	Lászipuszta	-	-	1	3	4	22	-	-	-	-	-	8	-	8
Alsó járás		-	21	5	1700	2586	8713	789	145	430	103	26	3892	145	49
Torna megye		1	41	6	3732	5616	18734	1180	971	961	190	88	11011	971	133

szerint		népesség								Távol vannak		Jelenlévő idegenek		Jelenlévő népesség		
		Családi állapot szerint								Nemek		Nemek				
Református	Ortodox	Izraelita	Nőtlen	Hajadon	Házas férfi	Házas nő	Özvegy férfi	Özvegy nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Összesen	
6	-	3	56	70	59	60	-	11	-	-	3	4	118	145	263	
191	-	8	58	67	45	45	2	15	-	-	6	6	111	133	244	
479	-	3	128	135	108	108	12	23	-	-	5	4	253	270	523	
31	-	7	48	58	34	34	1	14	2	-	3	4	84	110	194	
425	-	30	133	110	99	99	11	17	4	-	3	3	242	229	471	
623	-	110	238	206	156	156	13	37	2	-	5	3	410	402	812	
156	-	3	39	35	41	41	5	10	-	-	3	1	88	87	175	
182	-	83	138	150	114	114	4	21	7	4	17	13	266	294	560	
194	-	14	74	65	66	66	2	9	-	-	5	8	147	148	295	
53	-	13	74	69	58	58	2	10	-	-	6	8	140	145	285	
474	-	22	223	214	157	157	10	45	4	1	6	9	392	424	816	
344	-	20	118	101	75	75	7	28	-	1	8	10	208	213	421	
-	-	7	90	112	86	87	4	14	1	-	5	8	184	221	405	
-	-	9	140	114	104	104	6	29	2	-	7	3	255	250	505	
-	-	-	8	12	11	11	1	-	-	-	-	3	20	26	46	
313	-	21	260	216	195	196	13	56	3	-	12	5	477	473	950	
617	-	3	218	172	178	179	7	50	-	-	6	7	409	408	817	
-	-	-	19	10	9	9	-	-	-	-	-	4	28	23	51	
4	-	-	2	4	2	2	-	-	-	-	2	1	6	7	13	
589	-	41	183	179	148	149	14	49	-	-	10	11	355	388	743	
-	-	-	2	1	1	1	-	-	-	-	-	-	3	2	5	
215	-	14	221	227	160	160	7	64	2	-	7	8	393	459	852	
347	-	5	108	100	90	90	3	20	2	2	9	5	208	213	421	
232	-	8	70	51	58	58	4	10	2	-	5	3	135	122	257	
209	-	6	76	80	56	56	2	15	1	-	2	2	135	153	288	
6	-	-	8	6	4	4	-	-	4	-	2	-	10	10	20	
5690	-	430	2732	2564	2114	2119	130	547	36	8	137	133	5077	5355	10432	
9044	4	961	6050	5657	4413	4434	258	1312	102	39	375	304	10994	11668	22662	